SALTUKNÂME'DE DİNİ VE MEZHEBİ UNSURLAR*

The Sectarian Elements in *Saltuknāme*

Hanifi ŞAHİN**

Lokman KILAVUZ***

Öz

Saltuknâme, XIII. yüzyılda yaşayan Anadolu ve Balkanların Türkleşmesi, İslamlaşmasında önemli rolü olan Sarı Saltık'ın (Saltuk) hayatını ve savaşlarını anlatan destan tarzı bir eserdir. Eserde Sarı Saltık'ın gezip dolaştığı yerlerdeki fetihlere, toplumların genel özelliklerine, dini-ahlaki konulara, mitolojiden tarihi gerçeklere kadar birçok konu üzerinde durulmuştur. Sarı Saltık bulunduğu ortamlarda kişiliği ile öne çıkan, olayları yönlendiren, ziyaret ettiği bölgeleri inandığı doğrular ölçüsünde şekillendiren gezgin bir derviştir. Sarı Saltık'ın referansları, Kur'an ayetleri, Hz. Peygamber ve ilk dört halifenin uygulamalarıdır. İbadetlerini titizlikle yerine getiren Sarı Saltık, ibadetlerin yapılmamasını cezalandırma gerekçesi olarak görmüştür. Onun düşünce dünyasında ilk dört halife seçkin bir konumda yer almıştır. Hz. Ali ve evladına özel bir ilgi duyan Sarı Saltık, alperen tipinin en önemli figürü olarak gördüğü Hz. Ali'yi örnek almıştır. O, İmamiyye Şiilerini Rafiziler olarak nitelendirmiş, onların Hz. Ali ile ilgili kabullerini sert ifadelerle eleştirmiş ve onların öldürülmeleri gerektiğine inanmıştır. Saltuknâme'de oldukça baskın dinî motifler, söylemler söz konusudur. Eserde İslam'ın temel kaynaklarının izlerinin yanı sıra Türk kültürü ve düşüncesinden de izler görülmektedir. Dini, siyasi ve sosyal açıdan oldukça hareketli bir toplum içinde derlenen eserde birçok mezhebe/ meşrebe ait unsurlar, kavramlar görülse de hakim paradigmanın "Sünni"lik olduğu tespit edilmiştir. Çalışma Sarı Saltık'ın hayatı, kişiliği ve şahsi özelliklerinden ziyade eserde yer alan inanç ve ibadet boyutu ile mezhebi unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sarı Saltık, İslam Mezhepleri, Sünni, Rafizi, Alevi ve Bektaşi Geleneği.

Abstract

Saltuknāme is an epic style work that tells about the life and wars of Sarı Saltık , who lived in the 13th century and played an important role in the Turkification and Islamization of Anatolia and the Balkans. In the work, many subjects are discussed from the conquests of Sarı Saltık to the general characteristics of societies, to religious-moral issues, from mythology to historical facts. Sarı Saltık is a wandering dervish who stands out with his personality in the environments he is in, directs events and shapes the regions he visits to the extent he believes. Sarı Saltık's references are the orders of the Qur'an, the practices of Muhammad and the First Four Caliphs of Islam. Sarı Saltık, who meticulously observes his prayers, sees the absence of prayers as a reason for punishment. The First Four Caliphs occupied a prominent position in his world of thought. Sarı Saltık, who has a special interest in Ali and his children, takes as an example of Ali, whom he sees as the most important figure of the soldier-saint type. He describes the Imamiyyah Shi'ites as Rāfidah (those who reject the first three caliphs), criticizes their acceptance of Ali with harsh statements and believes that they should be killed. There are quite dominant religious motifs and discourses in the *Saltuknāme*. In addition

* Geliş Tarihi: 03.03.2020, Kabul Tarihi: 02.05.2021. DOI: 10.34189/hbv.99.007

** Doç. Dr, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, hanifisahin@atauni.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0500-7952

*** Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, lokmanklavuz1@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3955-218X

to the traces of the basic sources of Islam, traces of Turkish culture and thought are also seen in the work. The work has been compiled in a highly active religious, political and social society. Although the elements and concepts belonging to many sects/denominations are seen in the work, the dominant paradigm is Sunni. This article focuses on the belief and worship dimension and sectarian elements rather than the life, personality and personal characteristics of Sarı Saltık.

Keywords: Sarı Saltık, Islamic Sects, Sunni, Shi'a, Rāfiḍah, Alevi and Bektashi Tradition.

1. Giriş

Saltuknâme (Saltık Gazi Destanı) Türk milletinin cihan hâkimiyeti hayallerinin temel taşlarından biridir. Mensur Türk destanlarından olan *Saltuknâme*, XIII. yüzyıl alperenlerinden Sarı Saltık Baba'nın menkıbevi hayatını, savaşlarını ve çeşitli kerametlerini konu almaktadır. Sarı Saltık, Anadolu ve Rumeli'nin fethi sırasında gazalara katılan, kerametleriyle henüz hayatta iken efsanevi bir şahsiyet haline gelen bir Türk kahramanıdır. Hayatı etrafında teşekkül eden menkıbelerine, diğer gazi ve velilerin menkıbeleri de karışmış, bu sebeple tarihî kaynaklardan Sarı Saltık'ın gerçek hayatıyla ilgili bilgi elde etmek son derece güçleşmiştir (Akalın, 1994: 360). Tarihî kaynaklarda yer alan Sarı Saltık ile ilgili bilgiler onun gerçek hayatını ortaya koyacak nitelikte değildir. Gerçek hayat ile menkıbevi hayat iç içe geçmiştir. Üstelik tarihî kaynakların Sarı Saltık hakkında verdikleri bu bilgilerin bazen birbiriyle çeliştiği de görülmektedir (Akalın, 2016: 56).

Eserin yazılış gerekçesinde açıklandığı üzere Fâtih Sultan Mehmed (ö.86/1481), 1473'te Uzun Hasan (ö.882/1478) üzerine sefere çıkarken, eski bir geleneğe uyarak, Cem Sultan'ı (ö. 900/1495) Edirne'ye gönderir. Cem Sultan, Edirne'den Dobruca bölgesinin kuzeyinde eski bir Türk yerleşim merkezi olan, adını Rumeli'nin Türkleştirilmesinde büyük hizmetleri geçen ve civar tepelerden biri üzerinde türbesi bulunan Sarı Saltık Baba'dan alan Babadağı'na (Aktepe, 1991: 371) giderek Sarı Saltık'ın türbesini ziyaret eder, buradaki dervişlerden Sarı Saltık'ın menkıbelerini dinler. Halk arasında anlatılmakta olan menkıbeleri beğenen Cem Sultan, beraberindeki Ebülhayr Rûmî'yi (XV. y.y) menkıbeleri derlemekle görevlendirir. O da yedi yıl boyunca Anadolu ve Rumeli'yi dolaşarak Sarı Saltık'ın menkıbelerinin yazıya geçirilmesini sağlayarak *Saltuknâme*'yi meydana getirir. Ebülhayr derlemesini, XV. yüzyılın son dönemlerinde, muhtemelen 1473-1480 tarihleri arası yapar. *Saltuknâme*'nin asıl nüshasına ya da nüshalarına henüz ulaşılamamıştır. Mevcut eser, asıllarından istinsah yoluyla çoğaltılmıştır (Demir ve Erdem, 2013: 13-14).

Kaynaklara göre Sarı Saltık'ın tarih sahnesinde ilk görünüşü, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol hâkimiyetiyle baş gösteren saltanat mücadeleleri dönemine rastlar. Bu dönemde kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'la yaptığı mücadeleyi kaybeden II. İzzeddin Keykâvus (ö.677/1279), 1261'de Moğol baskısının da etkisiyle Bizans'a sığınır. Dönemin Bizans İmparatoru onu Dobruca bölgesine yerleştirir; onun Anadolu'dan bazı Türkmen aşiretlerinin getirilmesi talebini de olumlu karşılar. Bu aşiretlerden birisinin reisi, önemli bir Türkmen babası olduğu anlaşılan Sarı Saltık'tır.

O, sayıları yaklaşık on iki bini bulan, muhtemelen Çepni Türkmenlerinden oluşan, idaresi altındaki Türkmenlerle birlikte Balıkesir’den Dobruca’ya göç eder (İnalcık, 1991: 610-613; Leiser, 1997: 61-62; Maden, 2020: 26; Ocak, 2011: 18, 31; Şahin, 2011: 133; Taşdelen, 2015: 11-12).

Dobruca Osmanlı Dönemi’nde de önem atfedilen bir bölgedir. Osmanlın Devleti, Dobruca’yı bir uç bölgesi olarak değerlendirdiği için bölgenin yeniden iskân edilmesi ve refahının sağlanmasını öncelikli konular arasında görmüştür. Ayrıca Dobruca, Osmanlı’nın buğday ihtiyacını karşılamak için uygun bir yerdir. Bu nedenle İstanbul’un artan buğday ihtiyacını karşılamak için Dobruca’nın verimli arazilerinin ekimi ve bunların İstanbul’a kolay taşınması için Anadolu’dan göçler teşvik edilmiştir (İnalcık, 1991: 613).

Saltuknâme’de menkıbevi hayatı anlatılan Sarı Saltık’ın asıl adı Şerif Hızır’dır. *Saltuknâme*’ye göre küçük yaşta öksüz kalan Şerif Hızır’ı, lalası Seravil ile Abdulaziz adındaki hayırseverler büyütmüşlerdir. Gayet cesur ve yürekli bir genç olan Saltık Gazi, birçok gazaya ve cenge katılmış, II. İzzeddin Keykavus adına Babadağı’nı fethetmiştir. Kırk yaşına geldiğinde Allah dostlarından biri olarak kabul edilen Sarı Saltık, Hristiyan ve Müslümanlar tarafından kendisine “Baba” diye hitap edilerek hürmet gösterilmiştir. Saltık Gazi 692/1293’te doksan dokuz yaşında Kaligra’daki tekkesindeyken vefat etmiştir. Onun on iki yerde makamının olduğundan söz edilmektedir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 21; Ocak, 2011: 60-61).

Saltuknâme’de daha çok Seyyid Şerif, Server, Saltık-ı Rumi, Şerif Gazi, Saltık Baba, Sultan-ı Gaziyan, Sultan Baba, Seyyid Sultan (Ebulhayr Rûmî, 2007: 49, 57, 141, 303, 413, 429, 514) isimleriyle anılan Sarı Saltık’ın şeceresi Hz. Muhammed’e, Hz. Ali’ye ve Seyyid Battal Gazi (ö.122/740[?])’ye nispet edilir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 21). Sarı Saltık’ın bir Türk kahramanı olarak tanıtılması ve eserde zaman zaman Saltık Türk (Ebulhayr Rûmî, 2007:77) şeklinde anılması, her vesileyle Türklüğün yüceltilmesi dikkat çekmektedir. Sarı Saltık’ın Türkler üzerindeki tesiri uzun süre devam etmiş, menkıbeleri halk, özellikle gaziler arasında ağızdan ağıza dolaşmış, fetihler sırasında ordunun manevî gücünü arttıran unsurlardan biri haline gelmiştir (Akalın, 1994: 360). Yapısı itibariyle Dede Korkut Hikâyeleri’ne, içeriği bakımından *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’e benzetilen *Saltuknâme,* üç kıtada üç yüzyıl boyunca meydana gelen tarihi olayları ihtiva etmesi nedeniyle de oldukça kıymetli bir kaynak olarak değerlendirilir (Demir ve Erdem, 2013: 13; Rahimova, 2019: 242).

Saltuknâme, Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev’den (1237-1246) başlayarak Osmanlı’nın beylik dönemine değin uzanan süreci kapsar. Eserde Sarı Saltık üzerinden gaza ve cihat ideolojisi işlenir; onun İslam inancı ve toplumu adına gerçekleştirdiği faaliyetlere yer verilir. *Saltuknâme* aynı zamanda, Osmanlı resmi ideolojisi, din anlayışı ve toplumsal özlemlerine dair önemli hususlar da sunar. Bu nedenle, tek başına 13. yüzyıldan ziyade, Fatih dönemine değin uzanan zaman aralığında devlet ve toplum algısında meydana gelen değişim, dönüşüm ve beklentileri eserden takip etmek mümkündür (Çakmak, 2020: 490).

Sarı Saltık'ın Balkanlar'dan Avrupa'nın içlerine, Kırım'a, Portekiz'e, Rusya'ya, Japonya'ya oradan da Çin'e, Suriye'ye, Hindistan'a, Arabistan'a ve Afrika'ya kadar birçok bölgeyi ziyaret ettiği, buralarda belirli süreler ikamet eden gezgin bir derviş olduğu rivayet edilmektedir (Taşdelen, 2015:16). Yaptıklarına bakıldığında Sarı Saltık'ın Selçuklu ve Osmanlı döneminde yaşamış diğer Türkmen babaları gibi, toplumunda ağırlığı olan bir aşiret reisi olması gerekir. Aksi halde Dobruca'ya olan büyük göçü yönetmesi mümkün olmazdı. Türkmen babalarının hem "aşiret reisliği" hem de "şeyhlik" statüsünü bir arada taşıdıkları bu çifte statünün kökü, İslam öncesi Orta Asya'ya kadar gitmektedir. Orada da Şamanlar aynı durumda idiler. Bir Şaman kabilenin hem reisliğini hem de dini liderliğini yürütmekteydi. Bu, Moğollarda da böyleydi. Mesela Cengiz Han'ın ünlü şamanı Kököçe, bu tip biriydi. Orta Çağ Anadolu'sundaki bu durum Alevilik'te aynen korunmuştu. Alevi dedeleri de Türkmen babalarının bu çifte kimliğini sürdürmüşlerdir (Ocak, 2011: 67).

Sarı Saltık hakkındaki ilk bilgileri 1315'te İbn Serrâc tarafından yazılan *Tuffâhul'l-Ervâh* adlı eserde bulmak mümkündür. Bu eser şimdilik Sarı Saltık hakkında bilgi veren en eski kaynak olarak nitelendirilir (Sarıkaya vd. 2014: 294). Onu çeşitli yönlerden ele alan başka eserler de vardır. İbn Battuta'nın *Seyahatnâme'*si, Yazıcıoğlu Ali'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (Oğuznâme)'u, Seyyid Lokman'ın *Oğuznâme'*si, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, İbn Kemal'in *Târih-i Âl-i Osmân*'ı, Müneccimbaşı Derviş Ahmed'in *Câmiu'd-Düvel*'i, *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi* ve aynı yıllarda yazılmış olan *Vilâyetnâme-i Kutbü'l-aktâb Sultan Otman Baba* (Kiel, 2009: 148; Ocak, 2011: 1-18) bu eserler arasındadır.

Sarı Saltık'ın "Haydari, Kalenderi, Bektaşi ya da müvelleh bir derviş" olduğu yönündeki mezhebi/meşrebi konusunda dönemin kaynakları ile günümüz araştırmacıları arasında farklı yaklaşımların varlığı görülse de (Öztürk, 2013: 127-139; Maden, 2020: 26-27) onun Balkanlarda özellikle Arnavutlar ve Slavlar arasında İslam'ı ve Türklüğü yayan önemli bir şahsiyet olduğu tespiti (Okiç, 2015: 30) neredeyse tüm araştırmacılarca kabul edilmiş bir husustur. Sarı Saltık'ı Balkanlarda Alevi ve Bektaşi inanç ve kültürünün temsil edilmesinde en önemli isimlerden biri olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü kaynaklardan anlaşıldığına göre o, bölgede hem manevi hem maddi liderlik yapan, Yesevi ve Bektaşi inanç ve kültürünü Dobruca'dan Arnavutluk'a kadar neredeyse tüm Balkanlarda temsil eden, gezdiği yerlerde müritler yetiştiren ve böylece Bektaşiliği yayan, iz bırakan bir derviştir (Maden, 2020:43). Saltık Gazi'nin Bektaşilikle doğrudan ilişkisi Hacı Bektaş Veli'nin bir tahta kılıç hediye ederek ona özel bir görev vermesi üzerinden kurulur. Buna göre Sarı Saltık, Karadeniz'i geçip Avrupa'ya ulaşır. Rumeli sahilinde ülkenin her tarafına yaptığı seyahatlerle kerametler göstererek insanları Hak dine davet eder (Çağlayan, 2014: 110,115). Bu nedenle onun etkisinin Anadolu'dan ziyade Balkanlarda olduğu ifade edilmelidir. XIII. yüzyılın tanınmış Türk-İslam misyoneri olarak sunulan (Hoca, 2014: 126) Sarı Saltık'la ilgili çok fazla efsanenin Balkanlarda hala varlığını koruması, bu etkinin devam ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Saltuknâme metni, bir sözlü kültür ürününün yazıya geçirilmesine iyi bir örnektir. Sözlü gelenekte yaşarken, derlenip yazıya geçirildiği için, sözlü kültür malzemelerine ait pek çok özelliği *Saltuknâme*'de görmek mümkündür (Azar, 2007: 18). *Saltuknâme* Batı Türkçesi coğrafyasında meydana gelen somut olayları, Batı Türkçesiyle, belki de birkaç ağız özelliğiyle nakletmektedir (İlker, 2014: 87). Eser XV. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı için, dil bakımından eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi'nin özelliklerini taşımaktadır (Akalın, 1992: 47).

Saltuknâme'de masal ve efsaneler yer alsa da bu, eserin tarihi gerçeklikleri ihmal ettiği şeklinde düşünülmemelidir. Eserde birçok tarihî olaya ışık tutacak bilgiler mevcuttur. *Saltuknâme*'de yer alan tarihi olayların incelenmesi için devirlere ayrıldığı görülmektedir. Olayların cereyan ettiği devirler şöyle sıralanabilir: (i) Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki hayatlarını işleyen devir, (ii) Türklerin Anadolu'ya gelişleri: Selçuklular ve Beylikler dönemi, (iii) Osmanlı İmparatorluğu dönemi. (Azar, 2007: 23). Ayrıca *Saltuknâme*'deki menkıbelerin mahiyeti incelendiğinde de olayların Anadolu'dan Avrupa'ya, Asya'dan Afrika'ya, Orta Asya'dan Balkanlara kadar çok sayıda yer ve bölgede geçtiği görülmektedir (Demir, 2014: 158). Bu nedenle eser, bir yandan İslam'ın Türkler arasında ve Hristiyan toplumlar arasında yayılışını anlatan bir roman olarak görülürken diğer yandan tarihi gerçeklerin edebileşmesinin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilir (Azar, 2007: 26).

Saltuknânâme'de yer alan menkıbelerin geçtiği mekânları; "gerçek mekânlar ve masal" ve "efsane ülkeler" şeklinde iki grupta değerlendirmek mümkündür. İlkinde yer alan mekânlar: Anadolu, Rumeli ve Balkanlar, Kırım, Kefe, Deşt-i Kıpçak, Azerbaycan, Semerkant, Tataristan, Uygur diyarı, Nogay ili, Kâşgar kısacası bütün Türk dünyası; Arabistan, Mısır, Cezayir, Hindistan, Habeşistan şeklinde sıralanabilir. İkinci gruptaki mekân isimleri: Kaf Dağı, Cinnistan, Kûhistan, Cabülsa, Şah-ı Maran ülkesi, Kuh-ı Şu'a, Bi'rü'l-cin, Cebelü'l-Kamer gibi masal/efsanevi yerler sayılabilir (Akalın, 1992: 44-45).

Saltuknâme'nin şahıs kadrosuna bakıldığında Sarı Saltık başta olmak üzere eserde pek çok şahıs yer almaktadır. Bunlar arasında tarihî şahsiyetler bulunduğu gibi efsanevi şahıslar ve olağanüstü varlıklar da bulunmaktadır. Menkıbelerde Sarı Saltık'tan başka öne çıkan isimler, Köle Yusuf, Kemâl Ata, Şehid Baba, İlyas, Hüsrev adlı gazilerdir. Bunların bir kısmı önceden gayrimüslimken Saltuk ile yaptıkları dövüşü kaybederek veya Saltık'ın gösterdiği kerametler sonucu İslam dininin gerçek din olduğuna inanarak Müslüman olmuşlardır. Bunlardan başka çeşitli menkıbelerde adları birkaç kez geçen gaziler de vardır. Eserde Osman Gazi'ye özel bir ilgi vardır. Sarı Saltık ile Osman Gazi'nin karşılaşması, Saltık'ın Osman Gazi'ye yakınlık göstermesi, verdiği öğütler eserde anlatılmaktadır. Ayrıca eserde Sarı Saltık'ın yaşadığı dönem olan XII. yüzyılın önde gelen devlet adamlarından Gıyasettin Keyhusrev, İzzettin Keykubat, Karamanoğlu Ali Bey, Candaroğlu Ali Bey, Aydınoğlu Umur Bey menkıbelerde adı sık sık geçen tarihî şahsiyetlerdendir. Ayrıca bu yüzyılın tanınmış

simalarından Hacı Bektaşı Veli, Ahmet Fakih, Karaca Ahmet, Mevlana Celalettin-i Rumi, Nasrettin Hoca, Taptuk Emre, Mahmut-ı Hayran Sarı Saltık'ın menkıbelerinde adı sık geçen tarihî şahsiyetlerdir (Akalın, 1992: 45-46).

Düşünce tarihinde Sarı Saltık'a ilişkin değerlendirmeler farklılık göstermektedir. Örneğin Ebussuûd (ö.982/1574) Sarı Saltık'ı keşiş olarak nitelendirmektedir (Okiç, 2015: 35). Bazı araştırmacılar ise onun Hristiyan bir din adamı intibaını verdiğine atıf yapmakta (Maden, 2020:30), bazıları da onun keramet ehli büyük bir veli olarak görüldüğüne işaret etmektedir (Alptekin, 2017: 21; Sarıkaya vd. 2014: 300,303). "Mücahid-gazi, gazi-derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş" gibi sıfatlarla anılan Sarı Saltık (Kiel, 2009: 148), Alevi ve Bektaşi geleneği içerisinde, özellikle Balkan Aleviliği ve Bektaşilerinin büyük saygı ile takdis ettikleri, XIII. yüzyıl aşiret evliyası, Türkmen babası ve İslam velisi olarak kabul edilmiştir (Ocak, 2011: 74, 125).

Bu makale; hatipliği, cengaverliği, mücadeleci kişiliği, İslam dini adına tavizsiz tutumu ve Türklüğü ile ön plana çıkan Sarı Saltık Baba/Saltık Gazi'nin menkıbelerini içeren *Saltuknâme*'deki mezhebi unsurlar üzerine odaklanmıştır. Makalede Ebulhayr Rûmî tarafından derlenen, Necati Demir ve Mehmet Dursun Erdem tarafından *Saltık Gazi Destanı* adıyla 2007 yılında üç cilt halinde yayımlan ilk baskısı esas alınmıştır.

2. *Saltuknâme*'nin Genel Muhtevası

Bu bölümde *Saltuknâme'*nin genel muhtevasını yansıttığı düşünülen itikadi, ameli ve ahlaki unsurların eserde işleniş tarzı ele alınacaktır.

2.1. *Saltuknâme*'de İtikadi Boyut

İnanç esasları ve ibadet anlayışları, dinî nitelik taşıyan bir teşekkülün omurgasını oluşturmaktadır (Teber, 2008: 59). Bu anlayış *Saltuknâme* için de geçerlidir. *Saltuknâme'*deki inanç esaslarının genel İslam düşüncesine uygun olarak ana hatlarıyla yer alması, temel inanç esaslarının merkeze alındığının bir göstergesidir. Ancak eserde inanç esasları belirli bir sistem içerisinde verilmemiş; metnin bağlamına göre yeri geldikçe zikredilmiştir. Eserde kitabî kültürde altı esas olarak belirtilen (Mâtürîdî, 2003: 393) ve esas formülasyonu hadislerle (Buharî, "İman", 37; Müslim, "İman", 1; İbn Mâce, "İman", 9; Ebu Davûd, "Sünne", 16) tespit edilen "Allah'a, peygamberlere, meleklere, kitaplara, ahirete, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine iman" şeklindeki inanç esasları *Saltuknâme*'de farklı yerlerde ifade edilmiştir.

İnanç esaslarının temelini oluşturan Allah tasavvuru, *Saltuknâme*'de akaid kitaplarındaki (Tahavi, 1995: 8; Mâtürîdî, 2014: 33) en merkez kavramlardan olan tevhit ilkesi çerçevesinde ele alınmıştır. Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarından bahsedilirken ayetlerle temellendirme yoluna gidilmiştir. "Yerde ve gökte Tanrı birdir. Ondan başka tanrı yoktur. Ya Sad! Bil ki Allahuteala kimseden doğmadı ve ondan da kimse doğmaz." (Ebulhayr Rûmî*,* 2007: 252) satırları, İhlas suresiden hareketle tevhit inancının temellendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Saltuknâme'de Allah'ın sıfatlarına yer verilmiş, ancak bunlar kelam kitaplarında olduğu gibi tek tek ve sistemli bir şekilde açıklanmayıp genel hatlarıyla ifade edilmiştir. Sistematik olmayışının nedenleri arasında bu tarz eserlerin önce sözlü kültür unsuru olarak var olmaları, daha sonra yazıya geçirilmeleri gösterilebilir. Bu da haliyle kitabî kültürün baskın olduğu ortamlardaki eserler gibi belirli bir sistematikten yoksun kalmalarını sonuç vermektedir. *Saltuknâme*'deki sıfatlar, literatürde yer aldığı şekliyle (Mâtürîdî, 2003:126-127; Nesefi, 2011: 303; Râzî, 1978: 152-186) "zatî" ve "subûtî" olarak ele alınmasa da Allah'ın var olması (vücut), evvelinin olmaması (kıdem), ahirinin olmaması (beka), benzerinin olmaması (vahdaniyet), sonradan olan şeylere benzememesi (muhalefetün li'l-havadis) ve herhangi bir mekâna muhtaç olmaması anlamlarına gelen sıfatlara eserde dolaylı atıflar söz konusudur. Yine Allah'ın subûtî sıfatları olan "hayat, ilim, semi, basar, kudret, irade, kelam, tekvin" gibi sıfatlarına da yeri geldikçe değinilmiştir. Şu ifadeler Allah'ın bazı sıfatlarına örnek olarak verilebilir: "Bilirsin ki Tanrı yaratılmış değildir ve yaratılmış bir kişi bu yerleri ve gökleri düzenleyemez." (Ebulhayr Rûmî, 2007:162). "Ondan başka tanrı yoktur. Bîzeval (sona ermez, bitmez tükenmez) Allah'tır. Seni o Tanrı, kara topraktan yaratmıştır. Allahuteala yemez ve içmez, yatıp uyumaz, mülkünden azl olmaz, bütün havadisten arınmıştır, o kadimdir, O'nun zatının niteliğine akıl erişmez." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 252). Bu örneklerde çok sayıda ayete telmih söz konusudur.

*Saltuknâme'*de nübüvvet inancı da önemli bir yer tutmaktadır. Nübüvvet; insanları Allah Teâlâ'nın beğendiği yola kavuşturmak, onlara doğru yolu göstermek için Allah Teâlâ tarafından seçilmiş olan peygamberlere inanmayı ifade eder. Nübüvvet doğrudan doğruya vahye dayanır. Vahiy kavramı Allah'ın insanlara bildirdiği şeylerin hepsini içine alan bir anlama sahiptir (Maturidi, 2003: 247-256; Nesefi, 2011: 659-666.) Dolayısıyla nübüvvet meselesi en geniş anlamıyla vahiyle irtibatlı olarak anlaşılmak durumundadır. Bu da meleklere, kitaplara ve peygamberlere imanı beraberinde getirmektedir (Teber, 2008: 65).

Saltuknâme'de Hz. İbrahim'in soyundan geldiği ifade edilen Hz. Muhammed'in son peygamber oluşu, diğer bütün peygamberlerden üstünlüğü, nebilerin sultanı, insanların ve cinlerin peygamberi (resulü sakaleyn) olduğu vurgulanmıştır. Bu durum eserde şöyle yer almıştır: "Bizim peygamberimiz, bütün enbiyanın sultanıdır." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 302). Bu esere göre İncil'de Hz. Muhammed'in ismi "Arakin" olarak Türklere gönderilmiş bir peygamber olarak anlatılmaktadır. "İncil'de Hak Teâla demiş ki; Mesih'ten sonra Arakin adlı bir ulu peygamber gelecek ve O hepsinin en ulusu olacak. Artık ondan sonra peygamber gelmeyecek. O, nur sahibi olacak. Sizlerden sorarım, haber veriniz. İncil'de oraya gelince niçin okumuyorsunuz, inkâr ediyordunuz. Rahip: O Muhammed'dir. Türklere peygamber gelmiştir." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 69).

Yine Hz. Muhammed'in mucizelere sahip olduğu vurgulanarak, O'nun ahirette kendi yolundan gidenlere şefaat edeceğine "Benim şefaatim, benim yoluma baş koyanlaradır." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 300) şeklinde yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerîm'de ismi geçen birçok peygambere *Saltuknâme*'de yer verilmiştir. Bunlardan en çok Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Davud, Hz. Yahya, Hz. İlyas, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'den bahsedilmiştir. Eserde, Alevi ve Bektaşi literatüründe de görüldüğü üzere (Şahin, 2016: 34, 39) İlyas ile Hızır birlikte ele alınmakta ve Hızır, peygamber olarak sunulmaktadır. "Hızır diridir, kardeşi İlyas da diridir. Onun biri karada, biri denizdedir. Hızır ile İlyas Allahu Teâla emriyle diridir, zira ab-ı hayat içmişlerdir, kıyamete kadar ölmezler." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 618). Eserde Hızır'a daha çok atıf yapılmakta, onun beşer üstü güçlere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Sarı Saltık'ın zor durumlarında Hızır'dan yardım istediği, onun da sahip olduğu insanüstü güçlerle gelip onu kurtardığı birçok yerde belirtilmiştir. Bu bağlamda kullanılan bazı ifadeler eserde şu şekilde yer almaktadır: "Hızır suya batmaz ateşte yanmaz.", "Beni Hızır'ın yanına götürün ki sıhhat bulayım.", "Ya Hızır bize yardım et." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 614, 615, 618). Alevi ve Bektaşi düşüncesinde de Hızır, bütün olanakların tükendiği ve çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılan ve çağrıldığında mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semavi bir kurtarıcı olarak görülür (Ocak, 1990: 103-104). Bu açıdan bakıldığında *Saltuknâme*'de geçen Hızır tasavvuru ile (Ebulhayr Rûmî, 2007: 618) Alevi ve Bektaşi düşüncesindeki Hızır inancı birbiriyle örtüşmektedir (Şahin, 2016: 39-41).

*Saltuknâme'*de nübüvvete imanın bir gereği olarak kitaplara ve meleklere imana da değinilmiştir. Eserde dört büyük melekten, özellikle vahiy meleği Cebrail'den bahsedilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 139, 153,155). Dört büyük kitabın ismi zikredilse de (Ebulhayr Rûmî, 2007:232) İncil'e daha çok atıf yapılmış, bazen de İncil'in içeriğiyle alakalı bilgiler sunulmuştur (Ebulhayr Rûmî, 2007: 130). Kendilerine suhuf gönderilen peygamberlerin isimleri geçmesine rağmen haklarında detay verilmemiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 98).

Ahirete ve kadere iman konuları da *Saltuknâme*'de yer alan diğer itikadî meselelerdir. Eserde ölümden sonraki hayata değinilmesi, gazalarda ölen Müslümanların şehit olarak anılması (Ebulhayr Rûmî, 2007: 63), şehit olanların cennete; kâfir olanların ise cehenneme gideceğinin vurgulanması (Ebulhayr Rûmî, 2007: 230); dünyanın geçici, ahiretin ise bâkî olduğu; kurtuluşun dünyadayken iyi amel etmek, çokça tövbe etmek, namaz kılmak ve oruç tutmaktan geçtiğinin vasiyet edilmesi (Ebulhayr Rûmî, 2007: 621) ahiret inancının varlığını açıkça göstermektedir. Ayrıca eserin bazı kısımlarında kader inancına atıf yapıldığı (Ebulhayr Rûmî, 2007: 417, 467), insanın elinden bir şey gelmediği ve takdirin Allah'a ait olduğu ifade edilmektedir. Saltık Gazi bir duasında şöyle der: "Ya Rabbi! Atam İmam Hüseyin hazretlerini Kerbela'da çaresiz bıraktın. Onun üzerine Yezid'in kavmini gönderip aç ve susuz ölmesini takdir ettin. Eğer bu zayıf ve fakir kuluna da burada helak olmak takdir ettinse emir senindir." (Ebulhayr Rûmî, 2007:466).

2.2. *Saltuknâme*'de Ameli Boyut

Dinin amelî hükümlerinin en önemli kısmını ibadetler oluşturmaktadır. Sözlük anlamı "boyun eğmek, kulluk etmek, tapınmak" olan ibadet kelimesi, terim olarak "inanan bir insanın yaratıcıya karşı saygı ve sevgi ile yönelmesi, O'nun hükümlerine içtenlikle bağlanması ve hayatını O'nun buyruklarına göre düzenlemesi" şeklinde tanımlanabilir (Üzüm, 2018: 164). Kur'ân'da namaz, zekât, hac ve oruç gibi ifa edilmesi gereken ibadetler sıkça hatırlatılıp emredilmektedir. Bu emirler, ibadetlerin edası ve ayrıntısından çok, o ibadetin mahiyetini, öz ve amacını konu edinen genel ve mücmel hükümler şeklindedir (Teber, 2008: 71).

Saltuknâme'de ibadetlere farklı bağlamlarda sistematik olmayan bir tarzda atıflar yapıldığı görülmektedir. Bu, ibadetlere önem verilmediği anlamına gelmemektedir. Aksine eserin hedef kitlesi Müslümanlar olduğu için onların ibadetleri yerine getirdikleri, temel bir önerme olarak kabul edilmiştir. Eserde ibadetlerin yapısına, mahiyetine yönelik bilgiden çok, yerine getirilmesi üzerinde durulmasının gerekçesi de budur. Eserde İslam'ın beş şartından olan kelime-i şehadet, namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerinin yapılması noktasında bir kesinlik ortaya konulmaktadır. "Hem üç nesne, müminlere farz olmuştur. Onları kasıtlı olarak terk edenler, asi olurlar. Bunların ilki beş vakit namazdır. Diğeri oruç; bir diğeri de gusül ile abdest almadır." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 397).

*Saltuknâme'*de namaz, İslâm dininin en temel ibadetlerinden biri olarak görülür. Yaklaşık yüz yerde namaza atıf vardır; Saltık Gazi'nin sadece farz namazları değil, kaza namazlarını da kıldığına değinilir (Ebulhayr Rûmî, 2007:568). Esere göre Saltık Gazi dinin kurallarını sıkı takip eden, namaz kılmayanlara namaz kıldıran, namaz kılmayanı kovan, döven dindar bir insandır ve gazilere daima şöyle nasihat eder: "Namaz kılın. Kâfirlerin Müslüman ile farkı; İmame giymek; gusül, abdest almak; temizlik; salavat ve oruçtur." (Ebulhayr Rûmî, 2007:43). Ayrıca o, namaz kılmayanların Allah'ın, Resulünün ve kendisinin düşmanı olduğunu belirtir: "Beş vakit namazı terk etmeyin ki ahirete kadar Tanrı'nın merhametinden mahrum olmayasınız. Size vasiyetim budur. Herkim kasıtlı olarak namazı terk ederse Tanrı'nın, Resulünün ve bizim düşmanımızdır." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 398). Eserde namazların içeriği ve nasıl kılınacağı hakkında bilgi verilmemesine rağmen namazın beş vakit kılınması gerektiği, (Ebulhayr Rûmî, 2007: 633) cuma namazı (Ebulhayr Rûmî, 2007: 121, 148, 173, 302) ve cemaatle birlikte mescitte namaz kılma sık sık vurgulanmıştır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 50).

Saltuknâme'de hac ibadetine değinilmiş, hac ibadetinin farz, vacip ve sünnetlerine kısaca işaret edilmiş ve Saltık Gazi'nin birkaç defa bu ibadeti yaptığı belirtilmiştir. (Ebulhayr Rûmî, 2007: 54, 219, 220, 227, 631,635). "Şerif imsak şartı üzere eyledi. Sa'yini, tavaf, umre ve vakfesini edip tamam etti. İhramını orada çıkardı." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 59). Ayrıca eserde ismi anılan, Saltık Gazi'nin hürmet ve saygı gösterdiği bir evliya olarak görülen Hacı Bektaşı Veli'nin de yedi

kere hac ibadetini yaptığından özellikle bahsedilir. “Hacı Bektaş için derler ki yedi kere hacca gitti.” (Ebulhayr Rûmî, 2007: 294).

Saltuknâme’de oruç ibadeti hakkında çok fazla detaya girilmeden ((Ebulhayr Rûmî, 2007: 612, 621) gusül abdesti, temizlik ve salavat ile birlikte zikredilmekte; bunların Müslümanları kâfirlerden ayıran ibadetler olduğu ifade edilmektedir. “Namaz kılın. Kâfirlerin Müslüman ile farkı şunlardır: İmame giymek, gusül, abdest almak, temizlik, salavat ve oruçtur.” (Ebulhayr Rûmî, 2007: 527).

2.3. *Saltuknâme*’de Ahlaki Boyut

*Saltuknâme’*de ahlakî konular bağlamında insana saygılı olma, zulmetmeme, iftira atmama ve kötülükten uzak durma konularına değinilmiş; zulmün helake, mazlumu korumanın ise ilahi rahmete vesile olacağı ifade edilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 47, 123). Ayrıca haram ve helallerden bahsedilmiş, Allah’ın yasak kıldığı işleri yapanlar için Hz. Peygamber dönemindeki bazı uygulamalara atıf yapılmıştır. Haram malın, taşa ve toprağa harç olacağı; helal malın, rızık ve nimet olup kursağa gideceği belirtilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 305). Eserde özellikle zinanın Kur’an’ın yasakladığı bir günah olduğu vurgulanmıştır. Bu günahı işleyenlere verilen cezalar üzerinde özellikle durularak şöyle denilmiştir:

> “Ya melun! Sen kendin zinaya rıza verdin, namahrem kapısın açtın. Şunu iyi bil ki komşu kapısını Medine’de münafıklar açtılar. Birbirine nifak ederlerdi, kadınları da zina ederlerdi. Her kim bir kapıyı açarsa münafıklardan olur, kadını da zina edici olur. Sen bunlara zulmetmişsin, zina kapısını açmışsın. Seni öldürmek gerek. Gidiliğe[1] rıza vermişsin, deyip o ere hışmetti: O yiğide yüz değnek vurdu. Sonra da fetva verdi: Hangi kişinin komşu kapısı varsa, gidiliğe rıza vermiştir. Onu taş ile tepeleyin. İbni Mesud’dan nakildir; bir gün Fahr-i Alem, Aliyyü’l-Murtazâ, Sad ve ben, bir yere gidiyorduk. Bir kişi hurma silkerdi. Resul hazreti buyurdu ki: ‘Ya Ali! Şu kişiyi öldür, acıma’ dedi. Ali o ere bir taş vurdu, helak etti. Üstüne nur indi, gördük. İmâm Ali buna üzüldü. Hazreti Resul, ‘Ya Ali üzülme git, o taşı al’ dedi. Gitti aldı. Nur o taş ile birlikte geldi. İmâm Ali Ya Resulullah bunun hikmeti nedir? dedi. Hz. Resul; bu kişi kendisinin gidi olduğunu biliyor. Evinden komşusuna bir zina kapısı açmıştır. Oradan zina hâsıl olur, ona rıza vermiştir. Her kim küfre rıza vermişse kâfirdir. Zinaya rıza veren gidi olur. Onu katletmek gerek. Bu fetvayı, her yere gönderdiler. Her nerede bunun gibi zina kapısı varsa, kapattılar.” (Ebulhayr Rûmî, 2007: 397-398).

Saltuknâme’de toplumsal yaşamın bozulmasına sebep olan ve Allah’ın yasakladığı haramlara değinilerek bu işleri yapanlara uygulanan cezalara örnekler verilmiştir. Şöyle denilmiştir:

> “Seyyid yalancı şahitlik edenlerin burnunu ve kulağını kesti. İslam içinde fitne olmasın diye zalim, hayin, rüşvet ve faiz alanları tepeledi. Seyyid zamanında öyle adalet ve insaf vardı ki bir kimse, yolda bir nesne düşerse üç gün sonra geri bulunurdu. Seyyid’in korkusundan ve yasağından, fesada yüz verilmezdi. Sahibi bulunmasa eşya, hazineye veya fukaraya verilirdi. Harama ve şerre meyil yoktu. İçlerinden bir kişi fesat etse, onu reddederlerdi. Dinin kurallarına ters olacak bir konuda kıl titretmezlerdi. Temiz ve saf kişileri ileri getirip önemli yerlerde görevlendirirlerdi.” (Ebulhayr Rûmî, 2007: 526).

*Saltuknâme'*de fakir, yoksul, yetim ve mazlumların haklarına değinilmiş, Müslüman olsun olmasın herkese adalet, doğruluk ve iyilik yapmanın öneminden bahsedilmiştir. "Zulüm etmeyin. Mazlumun ahından sakının, deyip halka nasihat ederdi. Bir fakir, bir zalim zenginden, validen, naipten şikâyet etse ona inanır, onları teftiş edip haklarından gelirdi. Müslümana ve kâfire; adalet, doğruluk, lütuf ve kerem ederdi. Yetimleri, miskinleri ve zayıfları gözetir, gaza malından verirdi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 527).

Saltuknâme'de alışveriş konusuna da değinilmiş, alışverişte doğru davranan kişilerin her zaman kazançlı çıkacakları vurgulanmıştır. Şöyle denilmiştir:

> "Ertesi gün vardılar ki her eşyanın üzerine paha biçilmez inci, mücevher ve değerli kumaş koymuşlar. O mücevherleri üzerinden yere döküp, bırakıp gittiler. Ertesi gün gelip gördüler ki o paha biçilmez mücevherleri, onlar almışlar. Fakat kumaşlar durmakta. Birbirine bu şekilde doğruluk ederlerdi. Şerif onlara: Eğer sizde bir eğrilik olsaydı onlar nasıl ederlerdi, dedi. Bu hocalar: Artık onlar gelip alışveriş etmezler." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 330).

Saltuknâme'de yalandan ve haramdan uzak durma, adil olma, insanlara güzel davranma, kul hakkına riayet edip kimsenin bedduasını almama konularında uyarılarda bulunulmaktadır. Şöyle denilmektedir: "Yalan söylemeyin, adil olun, halkı hoş tutun, haramdan sakının, kul hakkından uzak olun. Kimseden ah alıp beddua ettirmeyin." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 526-596).

3. *Saltuknâme*'de Mezhebî Unsurlar

İslam dininin îtikâdî ve amelî sahadaki düşünce ekolleri diyebileceğimiz mezhepler ister îtikâdî ve siyasî ister amelî/fıkhî olsun dilimizde müştereken mezhep adıyla anılmaktadır (Fığlalı, 2004: 9). Bunların siyasî-itikadî alanla ilgili olanlarına *fırka;* amelî-fıkhî boyutu ağır basanlara "fıkıh mezhepleri"; adap-erkân ve ahlâkla ilgili olan kültürel dini oluşumlara ise "sûfî tarikatlar" denilmektedir (Kutlu, 2006: 29).

Saltuknâme daha çok bir destan türü olması hasebiyle Türk kültür unsurlarını taşımanın yanı sıra toplumların inançları hakkında da bilgiler sunmaktadır. İçerisinde İslam diniyle ilgili itikadî, fıkhî ve tasavvufî bilgilere ilaveten, sosyal işleyiş ve tarihsel arka plan hakkında da detaylar bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında *Saltuknâme*'de ilmî, siyasî, dinî ve fikrî anlamda farklı tonların olduğu görülmektedir.

Saltuknâme'de İslam Mezhepleri Tarihi açısından Sünni ve gayri Sünni motiflere rastlamak mümkündür. Amelî mezheplere ilişkin konularda tek seçenek Hanefîlik'tir. Eserde Alevi ve Bektaşi düşünceyi çağrıştıran kavramlara da yer verilmiştir. Bu durum *Saltuknâme'*nin varlık zemini ve toplumsal arka planıyla Alevi ve Bektaşi düşüncenin kesiştiğini göstermektedir. Eserdeki mezhebi unsurları tespit etmek için Sünni ve gayri Sünni unsurlar şeklinde bir tasnife gidilmiştir.

3.1. Sünni Unsurlar

Sünnilik ya da Ehl-i Sünnet, ortak paydaları birden çok olan fikrî yapıları içinde barındırır. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet kavramını şemsiye bir kavram olarak görmek, bu başlık altında yer alması muhtemel yapıları değerlendirmede kolaylık sağlayacaktır. (Şahin, 2017: 155). Ehl-i Sünnet, adından da anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber'in sünneti ile sahabe ve onların yolunda olanlara verilen bir isimdir (Fığlalı, 2004: 49). Fakat Ehl-i Sünnet, 'mezhep' sınırlarına sığmayan bir düşünce düzlemini temsil etmekte, standart, yegâne bir anlayış biçiminden oluşmamaktadır. O, bir renkler karışımıdır. Onu, ayrı düşünce katlarının anlamlı bir biçimde üst üste tabakalanışından vücut bulmuş bir bütün olarak düşünmek mümkündür. Ehl-i Sünnet, düşünce ve anlayış unsurlarından 'dişe dokunur' ne buldu ise hepsini, uç taraflarını da törpülemek suretiyle, gövdesinde eritip massetmiştir. Bunun için Ehl-i Sünnet incelemelerinin, bu renk karışımına ve çeşitliliğine gereken dikkati gösteren bir perspektifle yapılması gerekmektedir (İşcan, 2006: 63).

Saltuknâme temel inanç ve düşünce bakımından Kur'an ve Sünnet kaynaklıdır. Bu eser, Türk düşüncesinin genel örf ve adetlerini de İslam inanç sistemiyle yoğurarak sunmaktadır. *Saltuknâme'*nin genelinde Sünni bir anlayışın hâkim olduğu, amelî konularda ise Hanefiliğin izlerini taşıdığı görülmektedir. Eserin birçok yerinde Alevilikle özdeşleşen kimi inançlara, kavramlara da atıflar söz konusudur.

Saltuknâme'nin birçok yerinde 'Sünni' ibaresi yer almaktadır. Görülebildiği kadarıyla Sünnilik, "Müslüman" olan anlamına sahiptir. Bir başka deyişle "Sünnilik" ile "Müslümanlık" arasında bir özdeşleştirilmenin yapıldığı söylenebilir. "Sünnî cinnîlerden Menucher cinnî" ifadesinde bu anlam oldukça açıktır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 32, 43). Yine bir başka yerde "mümin bir Sünnî cin meliki" nitelemesi yapılır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 556). Dolayısıyla Sünni ifadesi, daha çok "Müslüman toplumu" ve "Müslümanları" ifade için kullanılmıştır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 33, 38, 49, 289, 588). Yine Sünni kavramı Rafizilik ile birlikte kullanıldığında "sahih dini düşünce" anlamına gelmektedir. (Ebulhayr Rûmî, 2007: 142, 143, 150). Bazı örnek cümlelerde kavaramın kullanılışı şöyle yer almıştır:

> "Hangi mezheptensiniz diye sordu. Şerif-i Medenî: Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat dedi. "Sünnîlerden Bürtus adlı bir er meydana girip o kâfiri öldürdü. Sünnîler birbirleriyle helalleşip hazır oldular… "Diğer taraftan kâfirler de geldiler." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 32-33). "Frenkler ve Rumiler atlarına bindiler. Bu taraftan da Sünnîler atlarına binip yürüdüler. Savaş davulları vurdu. Çok şiddetli savaş oldu. Sünnîler yenilmeye yüz tuttu." (Ebulhayr Rûmî, 2007:38). "Bu tarafta Sünnîler, bütün hazırlıklarını mükemmel bir biçimde yaptılar. At üzerine binip kafirler geldi diye cenge hazır oldular." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 134).

Eserde Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhepleri dört Sünni fıkıh mezhebi olarak sıralanmıştır. İtikadî olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'ın yolunun hak olarak görülmesi (Ebulhayr Rûmî, 2007: 57-58), Sünnilik açısından önemli bir göstergedir. Dört fıkıh mezhebi arasında da bir karşılaştırma yapılmakta, kendi

içlerinde bir hiyerarşiye tabi tutulmaktadırlar. Buna göre bu mezheplerin üstünlük sıralaması, Hanefilik, Şafiilik, Malikilik ve Hanbelilik şeklindedir. Ebu Hanife'nin Hz. Peygamber soyundan olduğuna işaret edilmekte, esasında bu, mezhep imamları arasındaki hocalık-öğrencilik ilişkisinde neden Hanefiliğin ilk sırada olduğunu da açıklamaktadır. Şöyle denilmektedir: "Şerif Mısır ulemasını tamamını susturdu. En son bu fetvayı verdi: Bu dört büyük mezhebin en kuvvetlisi Hanefi mezhebidir. Hem üstündür hem de büyüktür. Malik ve Hanbel ikisi Şafiiye tabi oldular. İmam Şafii'de Ebu Hanife'ye tabi olmuştur. Sultan-ı Hatip, Kadı Hanifi'dir. Hepsine hükmedicidir. Zira Hazret-i Resul 'Numan bendendir' diye buyurmuştur." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 55).

*Saltuknâme'*de dört büyük mezhep olarak sunulan Hanefilik, Şafiilik, Malikilik ve Hanbelilik; Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin mezhebi gibi olduğu belirtilmiştir. Rafiziler, Hariciler ve Mutezililer'den bahsedilmiş, bu mezheplerin nifak çıkardıklarını ve mensuplarının öldürülmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Şöyle denilmiştir:

> "Bunun üzerine Şerif yerinden kalktı, Ravza-i Mustafa üzerine gelip izzet ve edep ile durdu: 'Es-selamu aleyke yâ nebiyyallâh' dedi. 'Aleyküm selam yâ evlat' dedi. Şerife tekrar: Sizin mezhebiniz pek çok mezhepten birisidir, dedi ve tekrar ses geldi: Bizim mezhebimiz, tıpkı benim mezhebimden olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin mezhebi gibi, Ebu Hanife'nin, sonra Şafî, Malikî ve Hanbelîlerin de mezhebidir, dedi. Şerif tekrar sordu: Râfizîlerin, Haricilerin ve Mutezîle'nin durumu nedir, Mezardan gelen cevap: Dinde münafık olanları öldürün." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 58).

Bir adım daha öteye götürülerek Rafizilerin katledilmesinin Sünnilere vacip olduğu ifade edilmiştir: "Resulullah buyurdu, Sizlere malum olsun ki bu kavmin katli Sünnilere vaciptir." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 633).

Eserin genelinde Ebu Hanife'ye çok fazla atıf yapılmış, onun üstünlüğü vurgulanmıştır. *"*Şerif Haram'a geldi. Gördü ki Hanefi İbrahim makamında ve Şafî altınolukta, batısında Malîki, güneyinde Hanbeli." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 58). Bu yaklaşım toplumda var olan dört mezhep algısıyla örtüşmektedir. Ayrıca bilindiği üzere Kâbe'nin dört köşesinin özel isimleri vardır. Bunlardan doğu yönünü gösteren köşeye Rüknülhacerülesved, güneyi gösteren köşeye Rüknülyemânî, batıyı gösteren köşeye Rüknülgarbî, kuzeyi gösteren köşeye de Rüknülırâkî denilir. *Saltıkname*'de "Mekketullah" olarak adlandırılan Kâbe (Ebulhayr Rûmî, 2007: 58) hakikatin merkezi; bu mezheplerden her biri de bu hakikatin köşeleri olarak düşünülmekte; Hanefilik, Makam-ı İbrahim ile özdeşleştirilerek bir adım daha ileri götürülerek hakikatin merkezine en yakın yer olarak okunmaktadır. Bu da eserdeki sıklıkla yer alan güçlü sembolizmin diğer bir göstergesidir.

Bunun dışında eserde abdest, namaz veya hac ibadetlerinde Hanefi mezhebinin izlerine rastlanmaktadır. Rafizilere karşı Hanefi mezhebinin daima korunması gerektiği; çünkü Hanefiliğin, mezheplerin en üstünü, en doğrusu ve en kuvvetlisi

olduğu vurgulanmaktadır. "Rafiziye, Hariciye ve münafığa acımayın. Hanefi mezhebini daima gözetin. Bu mezhep bütün mezheplerin en doğrusu, en kuvvetlisi ve temizidir." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 606). Burada "Hanefilik", Sünnilik anlamında kullanılmaktadır. Bu yaklaşımın tarihi kökeni vardır; zira Orta Asya'da Türklerin Müslümanlığının kurumsal bir yapı olarak sürdürülmesinde çok büyük katkısı olan Maturidilik de VI./XIII.-VIII./XIV. yüzyıla kadar meşruiyet kazanmış ve belirli bir taraftar topluluğunun isimlendirilmesinde kullanılmış bir kavram değildir. Onun yerine "Hanefiler", "Maverünnehirliler", "Maverünnehir Fakihleri", "Semerkand uleması" gibi aynı topluluğu tanımlamak için farklı kavramlar kullanılmıştır (Kalaycı, 2013: 74-86).

Saltuknâme'de ele alınan bir diğer Sünni unsur olarak da dört halife anlayışının ve ashabın saygınlığının yer alması gösterilebilir. Sünnî düşüncedeki hilafet sıralamasının aynı zamanda fazilet sıralaması olması keyfiyeti (el-Îcî, ts.: 412-413) *Saltuknâme*'de de görülmekte; özelde Hülefâ-i Râşidîn, genelde diğer ashaba karşı son derece saygılı bir dil kullanılmaktadır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 58, 136). Eserde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında olumlu değerlendirmelere bolca yer verilmiş, onların büyük keramet sahibi oldukları vurgulanmıştır. Tarihte gerçekleşen bazı olaylar, anakronik olarak, bu halifelere nispet edilmiştir. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in asası ile denizi ikiye böldüğü, Hz. Ömer'in tuğrasını yere vurarak karaları ve denizleri salladığına değinilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 346-347). Yine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in yakın dostu olduğuna, sürekli onlarla sohbet ettiğine, özellikle Hz. Peygamber'in "Hz. Ebû Bekir'e büyük sevgi duyduğuna yer verilmiştir. Şöyle denilmiştir: "Hazret-i Muhammed Mustafa, Ebu Bekir ve Ömer'le çıkıp sohbet edermiş. Hazret-i Resul uykuya dalmış. Ebu Bekir Peygamberin sevgilisi idi. Ebu Bekir'in dizine başını koyup yatmış." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 396).

Saltuknâme'deki ashap algısını, Rafizilerin ashaba bakışları/karşıtlıkları üzerinden ele alan ve bu arada Saltık Gazi'yi öne çıkaran oldukça ilginç anekdotlara rastlamak mümkündür. Esere göre Rafiziler fitne ve fesadın kaynağıdırlar, onların mutlaka engellemesi gerekir. Bu konuda görev Saltık Gazi'ye rüya yoluyla Hz. Peygamber ve İmam-ı Azam devreye sokularak yüklenir. Saltık Gazi Bağdat'a gelişini İmam-ı Azam'ın rüyasına girerek Rafizi belasını kaldırmakla görevlendirmesine bağlar, çünkü Rafizilerin kökü kazılmadıkça onların yaydıkları fitne ve fesadının önünün alınamayacağı bildirilir. Eserde İmamiyye Şiilerinin ashaba yönelik yaklaşımlarını ele veren ifadeler de yer alır. Bir Rafizinin: "Hoca Şiran sana müştaktır, fakat yanındaki şu iki düşman olmasa." şeklinde Hz. Peygamber'e gönderdiği selamındaki "yanındaki iki düşman" ifadesiyle Hz. Peygamber'in kabrinin bitişiğindeki Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer kastedilir. Eserde bu hadsizliği gösteren Rafizi Hoca Şiran'ın Hz. Peygamber'in "Söyletme ya Ali, boynunu vur!" emriyle Hz. Ali tarafından öldürüldüğü, bu olaya da Ebu Hanife ile İmam Şafiî'nin şahitlik ettiği ifade edilir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 401). Halifelere yönelik bu yaklaşım, yani Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in düşman olarak görülmesi, ilk dönem İmami kaynaklarında da görülmekte; onlar Hz. Ali'yi

ilk halife kabul etmeyen "gasıplar" olarak nitelendirilmektedirler (Şeyh Müfîd, 1412: 11). Sahabeyle, özellikle ilk üç halifeyle ilgili İmamiyye'nin etkin olduğu yerlerde vicdanları yaralayan bazı uygulamaların varlığı bilinmektedir (Şahin, 2016: 239-252). *Saltuknâme*'de ravza yolunda Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in isimlerinin hakaret amaçlı yerlere yazılmış olması (Ebulhayr Rûmî, 2007: 401) Şii düşünce geleneğinde bu konuda bir sürekliliği işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

İslam tarihinde önemli bir yeri olan Hz. Osman'ın şehadetine yer verilmekte, bu olaya dahli olduğu düşünülen Emevîler'e karşı olumsuz bir tavrın ve hatta kızgınlığın varlığı görülmektedir. "İmam Ali zamanında Muaviye âsî olup hilafete kasdeyledi. Ashap ile Ali Medine üzerinde cenk eyledi. Muaviye asi olunca yenildi ve kaçtı." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154). Hz. Osman'ın şehadetinde Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed b. Ebû Bekr'in (ö. 38/658) ve Hz. Ali'nin sorumlu tutulmaya çalışılmasının bir iftira olduğu, Hz. Osman'ı şehit edenin, yakın akrabası Mervan b. el-Hakem olduğu vurgulanmaktadır. Muaviye b. Ebi Sufyan da bu durumun baş sorumlusu olarak suçlanmaktadır. Zira Muaviye, hilafeti elde etmek için Mervan aracılığıyla Hz. Osman'ı şehit ettirmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154).

Tüm bu sebeplerden dolayı eserde Emeviler yer yer "Rafizi" olarak anılmaktadır. Şöyle denilmektedir: "Rafiziler yürüdü bunca il aldılar, kimse karşı gelemez diye konuştular[…] Şam, Ham ve Halep'i fethettiler. Hutbeden Ali evladının adını çıkarıp Muaviye, Mervan ve Yezid adlarını andılar." (Ebulhayr Rûmî, 2007:140). Eserde Muaviye b. Ebi Sufyan'a karşı olumsuz bir bakış açısı, suçlayıcı bir tavır alış ve hakarete varan ifadelere rastlanmaktadır. Mesela onun vefatı "Muaviye, cüzzam hastalığından geberdi" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154) şeklinde oldukça sert ifadelerle sunulmaktadır. Muaviye ile beraber Mervan da öfkenin hedefidir: "Osman'ın şehit olmasına Mervan sebep olmuştu. Bazıları bizzat Mervan şehit eyledi, derler. Bazılarına göre ise; Ebû Bekir'in oğlunun kulu Habeşi Ebu Derkan şehit eylemişti. Mervan onu görünce Ali'ye iftira edip: Ebû Bekirîn oğluyla bir olup Osman'ı öldürdü, der. Muaviye fitne edip isyan eyledi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154). Yine bir başka yerde Hz. Osman'ın katlinden Hz. Aliye sorumlu tutmak için Haccac'ın bir ifadesine yer verilir: Haccac lain: Ali bana yüz değnek vurdu. Osman'ı Ali öldürdü deyiniz. Mervan'a uyup gözünüzle görmeden zanla yalan şehadet edersiniz, dedi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 155).

Bazen de Emeviler "Harici" olarak anılmakta, bu aileye mensup bazı kişiler bu hükümden istisna edilerek Sünnî olarak sunulmaktadırlar. Örneğin: "Ümmiye oğullarından Şam civarında üç kişi kaldı. Onlar Harici değil idi. Biri Aziz Bin Hakem'dir. Ona Süleyman Halife derlerdi. Biri Ömer Bin Abdülaziz, biri Abdülmelik halife. Bunlar Salih ve Sünnî idiler, Harici olmadılar." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 490).

Saltuknâme'de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemine İslam ordularının birçok fetih yaptığı, ancak Hz. Ali döneminde Muaviye'nin asi olup ashap arasına nifak soktuğu ve Müslümanlar arasında savaş çıkararak kardeşkanı

döktüğü vurgulanmaktadır. Hz. Ali ile Muaviye'nin ordusu arasında savaş çıktığında, kaybedeceğini anlayan Muaviye'nin, Amr b. Âs (ö. 43/664) aracılığıyla hile yaparak savaşı kazandığı ve Hz. Ali'yi şehit ettirdiği ifade edilir:

> "Hazret-i Resul vefat edince Ebû Bekir hilafete oturdu. Gelip Şam şehrini fethettiler. Hz. Ömer zamanında Hamsi, Hami ve Halti ta Fırata varıncaya kadar fethettiler. Osman zamanı geldiğinde birçok fetihler oldu. İmam Ali zamanında yine fetihler oldu, her taraf İslama gelmeye başladı. İmam Ali zamanında Muaviye âsî olup hilafete kasdeyledi. Ashap ile Ali Medine üzerinde cenk eyledi. Muaviye âsî olunca yenildi ve kaçtı Şam'a geldi. Mısır'dan Amr'ı davet etti: Eğer gidip beni halife ile barıştırabilirsen seni vezir edineyim dedi. Muaviye cenkle çare bulamadı, hile ile imamı şehit etti." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 153-154).

Hz. Ali ve Muaviye mücadelesinde, Muaviye'nin tarafında olmasına ve hakem olayındaki hilesine rağmen Amr b. Âs'ın iyi bir insan olarak anılması dikkatlerden kaçmamaktadır. Amr'ın, Ali ve evladına kötülük yapmaya mecbur bırakıldığına değinilmekte, Amr'ın, Yezid ve Mervan'ı lanetlediğine yer verilmektedir: "Leşker başı Amr Bin As idi. Pehlivan kişiydi, Mısır'a hükmeyledi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154). "Amr Bin As iyi bir alim idi. Yezid alçağının böyle ettiğini gördü ve bir kâğıt yazdı, Yezid'e gönderdi: Üç lanetin birisi sensin, birisi Mervan, birisi de Şemr'dir." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 156).

Eserde Sünni bir devlet olan Selçuklu'ya bağlı Şeddâdîler Hanlığı'nın önemli emirlerinden (Erdal, 2019: 129) Menuçehr b. Şavur'a (ö.1118) çokça atıf yapılmakta, onun Sünni bir âlim ve cinlerden olduğu belirtilmektedir. *Saltuknâme'*de bu isim Menucher şeklinde geçmektedir. O, bazen Saltık Gazi'ye zor durumlarda kendisini kurtaracak dualar öğreten bir veli; bazen de Allah'tan haber alan ve ismi Hızır ile birlikte anılan önemli bir kişilik olarak sunulmaktadır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 22, 43, 44, 90).

Saltuknâme'de kuruluşundan yıkılışına kadar Sünni bir geleneğe bağlı olan Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'ye sıkça yer verilmektedir. Saltık Gazi, Osman Gazi'ye büyük saygı ve hürmet gösterip onu ve soyunu övmekte, ona 'oğlum' diye hitap edip kendisinden sonra onu yerine vasiyet etmektedir:

> "Osman geldi Serverin ayağına düştü. Şerif hazreti Osman'ın devletli ve saadetli başını yerden kaldırdı, oğul diye iki gözünü de öptü. Yanına alıp nasihatler etti. Ey kavim! bu yiğit (Osman Gazi) padişah oğludur. Üç peygamber de bu nesle dua etmişler. Biri İbrahim peygamber, biri İshak peygamber, sonuncusu ise ahir zaman peygamberi Muhammed Mustafa'dır. (Ebulhayr Rûmî, 2007: 388).

Bir başka yerde "Yerimi Osman Gazi'ye bıraktım. Seccadeyi onun önüne döşeyiniz." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 597) denilmektedir. *Saltuknâme*'de Osman Gazi ile Saltık Gazi'nin birlikte savaşarak kaleler fethettiğine değinilirken aynı zamanda Fatih Sultan Mehmet'e atıf yapılarak onun İstanbul'u fethetmeyi düşündüğüne de yer verilmektedir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 408, 428).

Kısaca *Saltukname*'de, yerleşik düzene geçme çabasının yaşandığı toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında din olarak İslam'ın rolüne atıf yapılmaktadır. Sarı Saltık, İslam'ın vazettiği din kurallarına, genel ilkelere uyan bir kişilik olarak sunulmaktadır. Eserde onun Sünnilikten yana olduğu, Sünni mezheplerden de Hanefiliği savunduğu görülmekte, Müslümanlıkla Sünnilik birlikte düşünülmekte, hatta Müslüman yerine Sünni ifadesi kullanılarak bazen biri ötekinin yerine geçirilmektedir. Sarı Saltık, Anadolu birliğinin sağlayıcısı olarak gördüğü Osman Bey'e verdiği nasihatler arasında Anadolu Müslüman birliğinin Hanefi temel üzerine oturtulması ve Anadolu'nun Sünni adil padişahlar tarafından yönetilmesinin yarar sağlayacağı görüşü de bulunmaktadır. Sarı Saltık'a göre Anadolu'da devlet düzeninin sürekliliği Hanefiliğin kurucu paradigma olması şartına bağlıdır (Mengi, 1996: 978).

3.2. Gayri Sünni Unsurlar

Saltık Gazi'nin kendisi ve eseri, Müslüman Türkler arasında ciddi kabul görmüştür. Eserin derleme olması, sonradan yazıya geçirilmesi, derlendiği döneminin teo-politik konularının iç içe geçmiş bir şekilde sunulmasına ve eserin bir sistemden mahrum olmasına yol açmıştır. Bu nedenle eserdeki değerlendirmeleri "Sünni-gayri Sünni" şeklindeki keskin sınırlar üzerinden okumak, *Saltuknâme'*nin bütünlüğünü anlama noktasında önemli bir metot hatası olacaktır. Çünkü eserde Sünni-gayri Sünni unsurlar arasında yer yer geçişkenlikler, örtüşmeler görülebilmektedir. Makaleyi bu başlıklar altında kategorize ederken temel hedef, İslam Mezhepleri Tarihi bağlamında Sünni ve gayri Sünni unsurlar şeklinde nitelenmesi mümkün olan unsurları daha iyi anlamaya yönelik bir yöntem arayışıdır.

Saltuknâme, Sünni ögelerin ağırlıkta olduğu bir eser olmakla beraber yer yer Sünnilik dışı unsurlara da rastlanmaktadır. Alevi ve Bektaşi geleneği içerisindeki bu unsurlar her ne kadar Şii motiflerinin izlerini taşısa da bunların Anadolu'da doğrudan bir karşılıklarının olmadığı, daha çok dolaylı ve yüzeysel bir şekilde Anadolu'daki tasavvufî eğilimlere yansıdığı bilinmelidir. Hz. Ali'ye saygı, Ehl-i Beyt'e sevgi, Kerbela şehitleri için gözyaşları gibi hususların tümüyle Şiilikle özdeşleştirilmeleri doğru bir yaklaşım değildir. Zira bunlar, Şiilerle Sünniler arasında çekişmelerin bulunmadığı bir dönemde, tasavvuf edebiyatı içerisinde zaten var olan ve halk edebiyatında da çeşitli suretlerde kullanılan temalardır. Sünniliğin inkâr edilemez izleri bulunan Yunus Emre'nin şiirlerinde bile, bir yanına Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i almış, Peygamber'in sağında yer alan Hz. Ali'ye göndermelere rastlanır (Gündoğdu, 2020: 322).

*Saltuknâme'*de Sünnilik dışı unsurlardan ilk göze çarpanlardan biri "Allah-Muhammed-Ali" üçlemesidir. Her ne kadar bu kavramın ilk defa ne zaman ve kimin tarafından kullanıldığı bilinmiyorsa da XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artan bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Nitekim bu dönemden sonra kaleme alınan kültürel kaynaklarda bu üçler tasavvuruyla ilgili çok sayıda kayda rastlanmaktadır (Üzüm, 2018: 85). Daha çok Alevi ve Bektaşi kaynaklarında karşılaşılan "Hak,

Muhammed, Ali" şeklindeki ifade, Aleviliğin temel kavramlarındandır. Alevilikte bu üç kavrama yüklenen anlam; "Hak", Allah'ı/tevhidi; "Muhammed", nübüvveti; "Ali" ise velayeti temsil ettiği şeklindedir. *Saltuknâme*'de de Alevi ve Bektaşi anlayışına paralel bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. "Evvel Allah. İkinci Muhammed. Üçüncü Ali'dir." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 1469).

Saltuknâme'de "Hak, Muhammed, Ali" üçlemesindeki Ali kavramlar içinde kendisine en çok atıf yapılandır. Bu atıflarda genelde Hz. Ali'nin Muaviye b. Ebi Süfyân ile olan haklı mücadelesinden bahsedilmektedir. Hz. Ali genelde dört halife ile birlikte anılsa da bazen de Hz. Hasan ve Hüseyin ile birlikte anılmaktadır. "Bu at İmam Ali'nin Zülcenah atıdır. Bu ata; Hazret-i Resul, Ebubekir, Ömer, Hazret-i Osman, Hazret-i Ali, Hasan, Hüseyin ve Abbas binmiştir." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 28).

*Saltuknâme'*de Hz. Ali, on iki halife ile birlikte zikredilmektedir. Listede İmamiyye Şiiliğinde inanç esası olarak görülen on iki imamdan bazılarının da ismi yer almaktadır. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi listede yer verilen bazıları isimler, İmamiyye Şiiliğinde şiddetle eleştirilmektedir. Dolayısıyla bu listenin oluşturulmasında Sünni düşüncenin etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yeni 'on iki halife/imam' anlayışı, Şii düşüncede bu kavram üzerinden inşa edilen kabullere alternatif bir tutum önerisi olarak da görülebilir. Şöyle denilmektedir: "Ümmet-i Muhammed'den on iki halife gelecek… O halifelerin ilki Ebu Bekir'dir. İkincisi Ömer, üçüncüsü Osman'dır. Dördüncüsü Ali, beşincisi Hasan, altıncısı Hüseyin, yedincisi Ömer İbni Abdülaziz… Eba Müslim'in diktiği halife, sekizince halifedir. Beş tane kaldı, dördünü Allah bilir. Hele on ikinci Mehdi'dir." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 136).

Şii-İmami klasik kaynaklarında on iki imam Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın devam eden soyuna nispet edilir ve ashap birbiriyle kavgalı olarak gösterilirken (Şahin, 2016, 235-236), *Saltuknâme*'de oldukça farklı bir düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Eserin genelinde dört halife hayır ve faziletleri ile anılır, onların hepsinin isminin önüne "hazret" kelimesi getirilir. Aralarında saygıya dayalı ilişkileri olduğuna değinilir. Şöyle bir rivayete yer verilir:

> "Bir gün Osman'ın halifeliği zamanında bir kişi Hazret-i Ali'ye sövdü. Osman, dilinin kesilmesini emretti. Ali, kendisi rica ederek kurtardı. Hazret-i Ömer hilafette iken bir münafık Hasan'a ve Hüseyin'e kötü gözle baktığı için onun iki gözünü çıkardılar. Hazret-i Ebu Bekir, Hasan ve Hüseyin'i gördüğü zaman ayağa kalkıp onlara değer verirdi, dizine alıp okşardı. Hazret-i Resul onlara, "Gözümün nuru!" derdi. Siz onun neslini ne sebeple tutarsınız, el vurup kâfirlere verirsiniz, münafıktan yana olursunuz, dedi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 29).

Saltuknâme'de Râfizî kavramı da sıklıkla geçmektedir. Eserde bu kelime hep İmamiyye Şiiliği anlamında kullanılmıştır. Râfizîler, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi karşısında konumlandırılmışlar; bazen de Müslümanlar karşısındaki "kâfirler" şeklinde anlaşılmışlardır. Hızır ile Saltık Gazi'nin bir diyaloğunda Râfizîler; Şam'a,

Kâbe'ye ve Kudüs'e kast eden inkârcı "mülahide tayifesi" olarak görülmüştür. Hızır, Saltık Gazi'ye şöyle der: "Sen yürü, Müslümanlara yetiş. Rafiziler; Şam mülküne, Kâbe'ye ve Kudüs'e kastettiler. Hak tealaya söz verdi, Mülahide tayifesini haram olan yerlere bastırmayacak." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 137).

Saltuknâme'ye göre Rafiziler, hem cahil hem de ilim ve hikmetten yoksundurlar. Râfizîlik, Acemlerce kolayca benimsenmiş ve özellikle onlar arasında taraftar bulmuştur (Ebulhayr Rûmî, 2007: 138). "Rafizi dinini" daha da ileri götüren Meşaat meliki Muhsin Tuli, kendisinin Cebrail tarafından peygamber ilan edildiğini; Ali'nin Tanrı, kendisinin de hem mehdi hem de peygamber olduğunu söylemiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 139).

Saltuknâme'ye göre ulema, Şam yakınlarında Cebel'de oturan Rafizilerin "Kâfir" olduklarına dair fetva vermiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 150). Râfizîler lanetlenmişlerdir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 58, 143). Onlar münafıktırlar; Allah ve Resulü nezdinde din düşmanıdırlar. Râfizîlerin, Haricilerin ve Mutezililerin dinde münafık oldukları için öldürülmeleri emri, bizzat Hz. Peygamber tarafından Saltık Gazi'ye verilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 57, 58, 400, 402), çünkü Rafiziler, İblis'in dile getirdiği Hz. Ali'ye ulûhiyet isnadına sahip çıkmışlardır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 100).

Saltuknâme'de İmami düşüncede merkezi kavramlardan birisi olan *mehdilik* de yer alır. Bu kavram daha çok Muhsin Tuli üzerinden tartışılır. Onun: "Ey kavim! Bilin ki ben mehdiyim, peygamberlik de geldi. Bana uyun, Ben, zamanın mehdisiyim" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 139-140, 145) ifadeleriyle hem peygamberliğini hem de mehdiliğini ilan ettiği vurgulanır. Bu iddiaların sahibi Muhsin'in aynı zamanda Kur'an'ın yapısıyla ilgili görüşler de ileri sürdüğüne yer verilir. Buna göre "Mushaf otuz üç cüzdür. Ali'yi ve evladını o cüzde anmıştır. Ashabın ulusu, Ali'dir. Biz Ali'yi anarız. Bu Mushaf'ı görün. Şimdiye dek bu üç cüzü Sünnîler saklamışlardı, ben hazinede buldum. Hak neyse görün. Yok derseniz, bizim ortamızı kılıç ayırır." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 145). Eserde Muhsin'in mehdiliği ve Kur'an'ın tahrifi yönündeki iddiaları sert ifadelerle reddedilir, onun yalan söylediği ve iftira attığı için öldürülmesi gerektiği üzerinde durulur.

Eserde "mehdi" kavramıyla ilgili Sünni telakkilerde yer alan bazı bilgilerle örtüşen (Ebu Dâvûd, "Mehdi", 1; Tirmizi, "Fiten", 52) tek ifade, "Hazret-i İsa'nın Mehdi'ye asker olup küffarı katledecek" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 636) şeklinde yer almaktadır. Ayrıca Ümmet-i Muhammed'den on iki halifenin geleceği, ilkinin Ebu Bekir, ikincisinin Ömer, üçüncüsünün Osman, dördüncüsünün Ali, beşincisinin Hasan, altıncısının Hüseyin, yedincisinin Ömer b. Abdülaziz, sekizincisinin Ebâ Müslim olacağı ifade edilir. Geri kalan beş taneden dördünün bilgisinin Allah'ta olduğu, on ikincisinin ise mehdi olacağı ifade edilir. Ancak bu mehdinin Şiilerin beklediği değil, Sünni düşüncede geleceği beklenen mehdiye işaret ettiği söylenebilir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 136-137).

Eserde göze çarpan kavramlardan biri de "Ehl-i Bidat"tir. Daha önce benzeri olmayıp sonradan ortaya çıkan şeylere bidat, aklı esas alıp nasları tevil etmek suretiyle Hz. Peygamber'den sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyenlere Ehl-i Bidat denir (Öge*,* 2019: 337). *Saltuknâme*'de üç yerde *geçen* Ehl-i Bidat kavramının yukarıdaki tanıma uygun bir şekilde İslami kurallara aykırı olan davranış, giyim kuşam ve kâfirlere benzeme olarak ifade edilmektedir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 392, 396). Bid'at ehli kavramının, özellikle kalender meşrep dervişler için kullanıldığı dikkat çekicidir. Şöyle denilmektedir: "Sultan Alaeddin Antalya'da, Şimdi ona Adalya derler, oturordu. Gaza ederdi. Derviş taifesini hiç sevmezdi. Ehl-i Bidattir derdi. Nerede dervişler bulsa tutardı, azaplar ederdi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 392).

Cesaret ve kahramanlığından dolayı Hz. Ali'ye verilen Allah'ın arslanı (Esedullah) lakabı *Saltuknâme*'de de kullanılmaktadır (Ebulhayr Rûmî, 2007:459). Hz. Ali gaziler için arketip olarak görülür, onun tavrı kendilerini bağlayan bir unsur olarak düşünülür. Örneğin galip geldikleri bir savaşta düşmanın peşine düşülmeyeceği, sabredileceği ve tedbirli olunacağı, gazilerin başı olan Hz. Alin'in geleneği olarak görülür ve tartışmasız uyulması istenir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 129).

Saltuknâme'de Necef'te Hz. Ali'nin kabri olduğu söylenen yerin gerçekte olmadığı, buranın Ali ve evladının güvenliği için bizzat Ali tarafından seçilen bir makam olduğu ifade edilir. Saltık Gazi sorar:

> "Ya Necef'in seyitleri! Bana haber verin. Bu yapılan kabir kimindir? Ali burada mıdır? Seyitler: Yok. Hazret-i Ali'nin burada yattığını bilmeyiz. Fakat rivayet ederler ki Hazret-i Ali dünyadan ahirete giderken vasiyet etmiş: "Bir Arap bir deve ile gelecek, beni alacak. Beni ona verin.", demiş. Hazret-i Ali rahmetli olunca yıkarlar. Bu sırada onun dediği gibi bir Arap gelir, Hazret-i Ali'yi alıp gider. Hasan ve Hüseyin: "Babamızı bir Arap'a verdik, nereye götürüyor, bilmiyoruz." Arkasından gidip yetişirler. Bakarlar ki alıp giden Hazret-i Ali'nin kendisidir. Devesini burada çöktürüp kayboldu. Burada bu kabri yaptılar." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 459).

Bu anlayış Alevi ve Bektaşi yazılı kaynaklarında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Nitekim Hacı Bektaşı Veli de kendi cenazesini yıkayan ve cenaze namazını kılan biri olarak sunulur ve onun "er odur ki ölmeden ölür, kendi cenazesini kendisi yıkar, sen de var buna çaba göster" dediği aktarılır (Hacı Bektaş Veli, 1958: 91).

Saltuknâme'de diğer halifelere saygı üst düzeyde olmakla birlikte tüm Türklerde görüldüğü üzere Hz. Ali ve evladı baskın figürlerdir. Basra'ya Hz. Ali'yi ziyarete giden Saltık Gazi, meleklerin reisi Derdail sayesinde, sekiz yüz seksen sekiz meleğin ve sekiz bin cinin hizmet ettiği Ali'nin kabrine girer. Saltık Gazi'ye şöyle denilir:

> "Gir, atanı ziyaret et. Bu, kimseye nasip olmamıştır. Seyyid: İçeri girdim, gördüm ki bir kubbe yapılmış. Orta yerde bir sahne, yanında bir sofa. Üzerinde ak mermerden bir tabut durur. Onun içinde İmam Ali. Kefene sarılı, yatıyor. İleri vardım, gönlüm çok istedi. Kefeni

> yüzünden kaldırdım, mübarek yüzünü gördüm. Gördüm, sandım ki bir arslandır, İmamın yüzünün heybetinden neredeyse aklım gidecekti. Bakarken mübarek elini kaldırdı, benim bileğimi kavradı, iyice sıktı. Yattığı yerden tebessüm edip bana baktı. Gözlerini dahi açtı. Bu hâlleri gördüm, kendimden geçtim, aklım başımdan gitti, kendimden habersiz olup düştüm. Bir süre sonra aklım geldi, kendimi kapının taş yüzünde gördüm. O melek yanımda bekliyordu. Bana: "Korkma, kalk, Kur'an oku!" Kalktım, hemen kapının önünde canı gönül ile Hel etâ suresini okudum. Tamam ettim, içeriden bir ses geldi: Bârekallâhu fîķe, dedi. Ben merak ettim. Bu ses nedir, dedim. O melek: "İmam Ali'nin kendisidir. Sana taktir eder." dedi (Ebulhayr Rûmî, 2007:458-459).

Eserde birçok yerde "Seyyid Aliyyul Murtaza" olarak geçen Hz. Ali'nin kılıcından ateşler çıkardığı ve koca devi yendiği anlatılır (Ebulhayr Rûmî, 2007:125). Hz. Ali'nin gayri müslim topluluklara İslam'ı tebliğ etmek için davetnameler gönderdiği ve onların Müslüman olmalarına vesile olduğu ifade edilir (Ebulhayr Rûmî, 2007:351). Eserde yer alan "İmam Ali" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154, 155, 180, 398), "İmam Hasan" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 459) ve "İmam Hüseyin" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154, 155, 403, 466) ifadeleri Şii-İmami düşüncedeki nassla tayin edilmiş imam gibi teolojik bir anlam içeriğine sahip değildir. İmam kavramı, Alevi ve Bektaşi düşüncesinde olduğu gibi, seçkin sahabi, önder ve veli anlamına sahiptir.

*Saltuknâme'*de Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile alakalı Kur'an'ın bazı kısımlarının yok edildiği iddiası da yer almaktadır. Kur'an'ın tahrifi konusu Gulat-ı Şia'nın güçlü şekilde savunduğu görüşlerdendir. Bu düşüncenin revaç bulmasında İbn Şâzân (ö. 260/873), Saffâr (ö. 290/902) ve Küleynî (ö.329/940) gibi ilk dönem Şii alimlerinin eserlerinde yer alan bazı rivayetlerin kullanılması etkili olmuştur. Oysa İmami düşüncede özellikle hicrî IV. asrın son çeyreğinden itibaren Kur'an'ın tahrif edilmediği görüşü Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Şeyh Mufid (ö. 414/1022), Şerif el-Mürteza (ö. 436/1044), Ebû Cafer et-Tûsi (ö. 460/1067) ve Ebû Ali et-Tabersî (ö. 548/1153) gibi önemli İmami uleması tarafından güçlü şekilde ifade edilmiştir. Bir başka deyişle Kur'an'ın tahrifi iddiaları İmami düşünce açısından bitmiş bir tartışmadır (Şahin, 2016: 79, 83). *Saltuknâme*'de de bu tartışmalara yer verilmiş, Kur'an'ın tahrifi konusu kesin bir dille reddedilmiştir. Ayrıca Kur'an'da Hz. Ali ve onun ehlini anan üç cüzün Hz. Ebu Bekir döneminde kayda alınmadığı iddiası yalanlanmış, Kur'an'ın eksik olmadığı net ifadelerle dile getirilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 145). Kur'an'ın tahrifi iddiasını reddeden şu ifadelere yer verilmiştir:

> "Ya Server! Sizin kitabınızı Yezid Bin Muaviye yanlış yazıp yanına kendi hakkına şiirler yazmadı mı? Ali Bin Ebi Talib'e mahsusu olan yerleri gidermedi mi dedi. Seyyid güldü: Evet, yaptı ama Ebu'l Müslim-i Mervi çıktı, onları kırdı, giderdi. Sonra sahih Mushaf nerede varsa Osman yazmıştır, Ali Bin Ebi Talib okumuştur. Sahabe ve Ebu Bekir zamanında cüz cüz toplanmıştır, Hazret-i Resul zamanından kalmıştı. Zira Kur'an ayet ayet ve sure sure gelmiştir. Düzenli bir şekilde Hz. Osman bir yere topladı. Tamamı otuz cüz idi. Ayrı Ayrı toplanması da vahiy olmuştu. Cebrail surelerin tertibini yazılı getirdi. Sahabe ona göre

> Osman'a yaz, diye teklif etti. İmam Ali'nin o zamanda gözleri rahatsızdı. O okur ve Osman yazardı. Zira Ali'den başka dört kişi daha var idi, onlar Kur'an'ı Hazret-i Resul'ün ağzından dinlediler, işitip okudular. Nitekim Resulullah Cebrail'den okuduğu sahih idi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 502).

Saltuknâme'de Hz. Ali'nin başına kızıllar giydiği (Ebulhayr Rûmî, 2007: 125), bundan dolayı kızıl rengin Hz. Hüseyin ve soyuna; yeşil rengin de Hz. Hasan ve soyuna ait olduğu belirtilmektedir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 29). Bu yaklaşım gerek o toplumda gerekse öncesinde, temel karakterleri Ehl-i Beyt'e muhabbet olan Türklerin sahiplenmesine de yol açmıştır. Nitekim günümüz Alevi toplumlarının tarihteki yaygın isimleri olan Kızılbaş zümrelerin de bu renklere sahip çıkması tesadüf değildir (Ocak, 2009: 16-19). İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yaşayan bir kısım Türkmen boylarının kendilerini diğerlerinden ayırmak için on iki imamı temsilen on iki dilimli kırmızı başlık taktıkları da bilinmektedir (Üzüm, 2002: 547).

Eserde Saltık Gazi daha çok "Şerif" ya da "Seyyid" olarak sunulmaktadır. Bunun sebebi anne tarafından Hasanî, baba tarafından Hüseynî olmasıdır. Çünkü Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "şerif", Hz. Hüseyin soyundan gelenlere ise "seyyid" denilmektedir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 138). Yine Saltık Gazi'nin Hz. Peygamber neslinden geldiği, soyunun özellikle Hz. Ali'ye dayandığı (Ebulhayr Rûmî, 2007: 27, 138), bundan dolayı kendisinin de bir velî olduğu eserin birçok yerinde ifade edilmektedir. Şöyle denilmektedir:

> "Seyyid hazreti evliyanın seyyididir. Ona her iş kolaydır. Oturduğu yerden her yere gider. Varır, gelir. Kimse yerinden kalktığını bile göremez. Oturduğu yerden şarka ve garba gidip gelebilecek. Orada olan hali, her kişinin sesini işitecek. Onlara gizli bir şey olmayacak. Bütün olanları bilecekler. Onlar Tanrının dostlarıdır. Hak'tan ne her ne isteseler bir sözleri iki olmayacak." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 130). "Ya Veliyyulah! Sana sihirbaz diyenler azgındır." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 444).

Alevi ve Bektaşi geleneğinde Hz. Ali ile bu şekilde bir irtibat kurulması oldukça yaygındır; çünkü Hz. Ali, "Şâh-ı Velâyet", "Sultan'ül Evliya" lâkaplarına sahip, pek çok tarikatın silsilesinin Hasan-ı Basrî veya on iki imam kanalıyla kendisine ulaştığı ledünni ilmin sahibi bir kişiliktir. Alevi ve Bektaşilerce bu özel bilgi Hz. Ali'nin soyuyla devam edecek ve gelecek nesillere aktarılacaktır (Şahin, 2013: 467-479).

Saltuknâme'de Hz. Peygamber'in soyundan gelen velilerin, peygamberlerin mucizelerini keramet yoluyla gösterdikleri ifade edilmektedir. "Bizim Peygamberimiz, bütün enbiyanın sultanıdır. Onun ümmetinde azizler vardır. Bu azizler, İsa, Musa, Halil, Davud ve Nuh peygamberlerin mucizelerini velayet ile gösterirler." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 302). "Elinde Ebubekir'in asası vardı ve onunla denize bir kere vurdu. Deniz ikiye bölündü, sokak gibi oldu. Hatta denizin dibi göründü. Oradan denize atını sürüp gitti. Karşı tarafa geçince Ömer İbn-i Hattab'ın turasını bir kez yere vurdu. Sesi karaları ve denizleri salladı. Osman Bin Affan'ın kamçısıyla atını kamçıladı ve yoluna

devam edip gitti." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 346-347). Velayetin Hz. Peygamber'in bir mucizesi olduğu ve bundan dolayı velileri ateşin yakmayacağı (Ebulhayr Rûmî, 2007: 284-285), velinin nerede ve nasıl davranması konusunda gaipten sesler duyduğu vurgulanır (Ebulhayr Rûmî, 2007: 535).

Alevilikte önemli bir yer tutan "Kırklar Cemi" konusu (Buyruk, 2018: 22-35) *Saltuknâme*'de de yer almaktadır. Eserde kırklar meclisini oluşturan kişilerin kendilerini gizleyerek gayrimüslim gibi göründüklerini, ancak gerçekte Müslüman oldukları ifade edilmektedir. Aralarına başka bir kimseyi almadıklarını, böyle bir şey olduğu takdirde fitnenin gireceği ve rezil olacakları vurgulanmaktadır. Ayrıca bu durumun Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'den sonra başladığı ve bu şekilde gizli kalmalarının Hz. Ali tarafından söylendiği belirtilmektedir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 86).

Saltuknâme'de tenasüh veya başka bir ifadeyle don değiştirme (metamorfoz) inancına da yer verilmektedir. "Öldükten sonra insanın ruhunun başka bir bedene intikal suretiyle hayatını sürdürmesi" olarak tanımlanan tenasüh, eski dünyanın bazı yerlerinde değişik biçim ve anlayışlarda görülmüş çok eski bir telâkkidir (Ocak, 2000: 183; Dalkılıç, 2004: 252). Alevi ve Bektaşi düşüncesi bunu temel inanç öğretileri arasına katmış, daha çok peygamberlerin, Hz. Ali'nin ve Hacı Bektaş Veli, Otman Baba, Abdal Musa gibi ulu şahsiyetlerin ruhlarının tenasüh yoluyla varlıklarını sürdürdüklerine inanmışlardır (Kuşca, 2015: 231). *Saltuknâme*'de ise, Hz. Ali ve soyundan gelen velilerin başkasının şekline girebildikleri, ölmüş olanların mezarını ziyarete gelenlerle konuştukları, bazen de insan dışı varlıkların suretine girdiklerine yer verilmektedir. "Şerif dua okudu ve Ömer'in dağarcığına elini soktu, çıkardı. Niyetle yüzüne sürdü, böylece Şemun'un suretine girdi". (Ebulhayr Rûmî, 2007: 115). "Seyyid Mahmud ile Şerif kabir içinden söyleştiler. Seyyid Burhaneddin, Şerif Musli'de okurdu. Şerif Musli öldü. O yedi yıl boyunca Seyyid Burhaneddin'e kabirden ders verdi. Erenler ölmezler, bir yerden bir yere naklederler." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 386). "Sultan Hacı Bektaş Horasanî, o cemaatin aşçılarından idi. İzin aldı, güvercin suretine girip Rum'a gitmek üzere uçmaya başladı." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 293).

İmamiyye Şiiliğinde, Hz. Hüseyin'in Emevîler tarafından şehit edilmesinin lanetlenmesi üzerine kurulu bir ritüeli temsil etmekte olan ve birçok Alevi ve Bektaşi kaynaklarında da yer alan Kerbelâ olayı (Teber, 2008: 148), *Saltuknâme*'de de geçmektedir. "Onun şehre ulaşması, Muharrem ayının ilk gününe rastlamıştı. Server, orada aşure dağıttırdı. On birinci gün ziyaretlerde bulundu. On ikinci gün karalar giydi, üç gün Hüseyin için matem tuttu. Yaşadığı sürece hep böyle yapmıştı." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 333). *Saltukname'*de Kerbela mateminde Emevilerin, özellikle de Yezid'in hususi rolüne vurgu yapılır ve onun zulmüne işaret edilir. Taraftarları Hz. Hüseyin'i Yezid'e biate çağırmış, biat etmese bile kendinden sonrası için Yezid'in halife olacağını ilan etmesinin yeterli olacağını söylemişlerdir. Ancak Hz. Hüseyin, Yezid'in hain olduğunu, güven vermediğini ileri sürerek bu konuda söz veremeyeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine kuşatılan ve hapsedilen Hz. Hüseyin, beraberindeki yetmiş iki kişiyle birlikte şehit edilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 155).

Saltuknâme'de Ümeyyeoğullarından özellikle Muaviye, Yezid ve Mervan eleştirilerin merkezindedir. Muaviye b. Ebi Süfyan için "asi", "hilebaz", "isyankâr," "cüzzam hastalığından geberen kişi", "Hazret-i Ali'nin düşmanı" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 154, 457) şeklinde bir dil kullanılırken; Yezid b. Ebi Süfyan için "alçak", "laîn" (lanetlenmiş), (Ebulhayr Rûmî, 2007: 156, 157, 159); Mervan için ise "soysuz", "laîn" (Ebulhayr Rûmî, 2007: 155, 156) nitelemeleri yapılmıştır. Ayrıca Emevilerin hutbelerden Ali evladının adlarını çıkarıp, yerlerine Muaviye, Yezid ve Mervan isimlerini koymaları da eleştirilmiştir (Ebulhayr Rûmî, 2007: 140).

Saltuknâme'de dikkat çeken bir diğer ritüel, Alevilikte önemli yeri olan musahiplik (ahiret kardeşliği)'tir. Musahiplik, Anadolu Alevaliğinde; inanç mensubu, ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte ahirete kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içerisinde yaşayacaklarına, toplum ve dedenin huzurunda söz vermeleri şeklinde gerçekleştirilen sosyal bir akrabalık türüdür. (Üzüm, 2018: 161-164) Eserde Saltık Gazi ile Hızır'ın musahip olduğu, Hızır'ın Saltık Gazi'nin bütün organlarını sığadığı ve ona artık kimsenin rakip olamayacağı vurgulanmaktadır. (Ebulhayr Rûmî, 2007: 586). Şöyle denilmektedir: *"*Ya Garmus! Gel, dön. Sen ona rakip olamazsın. Onun Musahibi Hızır'dır. Baştan ayağa değin onu sığadı, sakın! Ben gözümle gördüm." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 373).

Saltuknâme'de yer verilen bir başka kavram da "sema"dır. Sema; Alevi ve Bektaşi cemlerine katılan kişilerin, cezbe haliyle kendilerinden geçerek ayakta dönmesi şeklinde tanımlanır (Tiryaki, 2013: 144). Bir yerde şöyle denilir*:* "Server Seyyid, şevkinden zaman zaman kalkar divane gibi orada sema ederdi. Her ne zaman ilahî aşk ortaya çıksa nara atardı. Mübarek sesinin sadasını halk; kaleden, dışarıdan ve bağlar içinden işitirlerdi." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 503). Bir başka yerde Alevi ve Bektaşi düşüncesinde önemli yerleri olan isimlerden bahsederek, Saltık Gazi'nin onlarla beraber semaha kalktığı ifade edilir. "Sultan Taptuk karşılamaya geldi. Karaca Ahmet, Piri Ahmed Sultan ve Yar Ahmed Sultan'da geldi. Zevk ve sefa içinde oturdular ve sema ettiler." (Ebulhayr Rûmî, 2007: 387).

4. Sonuç

Sözlü ve yazılı kaynaklar bir yandan ait oldukları toplumları beslerken diğer yandan eski ve yeni arasında köprü kurarak mevcut birikimi sonraki kuşaklara taşıyan önemli araçlardır. Sufilerin tesiriyle İslam ile tanışan Türklerin atalarından tevarüs ettikleri din ve din adamına saygı anlayışı onların Müslüman oluşunu kolaylaştırmış; atalar kültünden getirilen kabullerin Ehl-i Beyt sevgisiyle birleştirilmesi, ideal insan tipolojisinin yeni dinde Ehl-i Beyt üzerinden kurulmasını temin ederek İslam'ın Türkler arasında kalıcı olmasını sağlamıştır.

Destansı hikâyelere alışık olan Türkler arasında İslam'dan sonra da aynı tarz varlığını sürdürmüş, ancak olayların kurgusunda Hz. Muhammed, sahabe, Hz. Ali ve evladı yer alarak taşıyıcı unsurlar haline gelmişlerdir. *Saltuknâme* de bu yaklaşımdan istisna değildir. *Saltuknâme*, Sarı Saltık'ın menkıbevi hayatının merkezde yer aldığı

destansı bir eserdir. Sarı Saltık, gezgin derviş ve alperen tipinin etkili örneklerinden biridir. Mezhebi-meşrebi konusunda farklı yaklaşımlar olsa da onun Türk düşüncesinde, özellikle Balkanlarda Alevi ve Bektaşi inanç ve kültürünün temsil edilmesinde iz bırakan önemli isimlerden biri olduğu konusunda neredeyse ittifak söz konusudur. Tüm Sünni-Şii ve klasik Bektaşi yazın geleneğinde olduğu gibi, besmele, hamdele ve salvele ile başlayıp dua ile biten *Saltuknâme'*nin temel kaynakları arasında Kur'an, Hz. Peygamber'in hadisleri, hayatı, önde gelen sahabenin uygulamaları ve geleneksel Türk düşüncesi yer almaktadır.

Eserde İslam inanç esasları dağınık bir şekilde de olsa yer almış, İslam'ın şartlarına atıflar yapılmış, ibadetler, özellikle namazın kılınması üzerinde ayrıca durulmuştur. İbadetlerin terk edilmesi ayıplanma ve dövülme gerekçesi olarak sunulmuş, Sarı Saltık'ın ibadetlerine düşkün bir derviş olduğu vurgulanmıştır.

Saltuknâme'de, İslam, Sünnilikle eşitlenerek kullanılmıştır. Müslümanlar bazen "Sünni", bazen "Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat" bazen de "Hanefiler" şeklinde tanımlanmışlardır. Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat, doğru mezhep olarak görülmüş; diğer dinî grupların bu mezhebi benimsemeleri istenmiştir. Amelî/fıkhî mezhepler içinde yer alan 'dört hak mezhebin' varlıkları kabul edilmiş, ancak Sarı Saltık'ın da mezhebi olan Hanefilik, Hz. Peygamber tarafından onaylanmış, en üstün ve korunması gereken mezhep olarak görülmüştür.

Eserde Şii-İmami toplumu tanımlamak üzere Rafızi kavramı kullanılmış, Şia ya da İmamiyye kavramlarına yer verilmemiştir. Rafıziler din düşmanı, lanetlenmiş topluluk olarak sunulurken, onlarla mücadele görevi bizzat Hz. Peygamber tarafından Sarı Saltık'a verildiği tespiti yapılmıştır. Onların sahabeye bakışı; inançları ve Kur'an'ın tahrifine yönelik iddiaları, Hz. Ali ile ilgili aşırı görüşleri kabul edilemez bulunmuştur. Yine eserde Şii inançların önemlilerinden olan on iki imam ve mehdi kavramları tamamen Sünnî paradigmanın onaylayacağı tarzda yeni bir formla yorumlanmıştır.

Eserde Sünni tarih inşasının sınırlarını aşan bir yaklaşım söz konusudur. Sünni gelenekte Muaviye b. Ebi Süfyân ve onun şahsında Emevîlerin Hz. Osman'ın şehadetindeki rolleri, Hz. Ali karşısındaki tutumu genel bir tarih verisi olarak görülse de üzerinde çok fazla durmama eğilimi baskındır. *Saltuknâme'*de ise Emevîlere yönelik hakarete varan ifadeler yer almıştır. Bunu, Ehl-i Beyt sevgisi temel karakterleri haline gelen Türklerin, Kerbela olayındaki tüm sorumluluğu Emevî hanedanlığına yüklemesi ve bu nedenle de bir öfkenin yansıması olarak değerlendirmek gerekir.

*Saltuknâme'*de sahabeye karşı saygılı bir dil kullanılmıştır. Ashap, Hz. Peygamber ile ilişkilerine göre değerlendirilirken, Hz. Ali ve evladına özel ihtimam gösterilmiştir. Eserde Hz. Ali; bilgeliği, cesareti ve davasına adanmışlığı ile toplumdaki algıları örgütleyen, bilinç içeriklerini düzenleyen, değiştiren ve geliştiren unsur anlamında

ideal arketipinin en önemli örneği; alp tipinin alperen tipine evrildiği sürecin sembol ismi olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda onun ve Ehl-i Beyt'in Râfizîler tarafından istismar edilmesine karşı çıkılmıştır.

Saltuknâme'de çok sayıda İslam düşünce ekolünün kavramlarına atıflar yapılmıştır. Gayri Sünnî unsurlarda Şii-İmamiyye ile Alevi ve Bektaşi düşüncelerinin kesişme noktası olan bazı kavramlar yer almıştır. Eserde Kerbela matemi, velâyet, Ehl-i Beyt, imam, mehdi gibi kavramlara yönelik tanımlama ve yorumlama biçimi Şii düşünceden oldukça farklıdır. Eser, başta Hacı Bektaş Velî olmak üzere, Alevi ve Bektaşi yazılı kaynaklarıyla hem muhtevası hem de kavramlara yönelik tanımları bakımından, örtüşme halindedir. Dolayısıyla geçmişte Türklerin ve özellikle de Alevi ve Bektaşi toplulukların düşünce yapılarının şekillenmesinde etkili olan *Saltuknâme*, *Menâkıpnâme, Velâyetnâme* tarzı eserlerle irtibatın güçlü tutulması gerekir. Çünkü kök paradigmayı oluşturan bu eserlere ilgisizlik, düşüncelerin köksüzleşmesine ve köklerden kopmasına yol açmaktadır.

Sonnotlar

[1] 'Pezevenk' anlamına gelen bir kelime. Örnek kullanım için bk. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi.* haz. Robert Dandkoff, Seyit Ali Karaman, Yücel Dağlı (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996), I, 243.

Kaynaklar

Akalın, Şükrü Haluk. (1994). "Ebülhayr Rûmî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.10, İstanbul: TDV Yay., s. 360-382.

--. (1992). "Ebu'l Hayr-i Rumi'nin Saltuknamesi", *Türk Kültürü Araştırmaları Yıllığı- Belleten,* 40, 37-59.

--. (2016). "Balkanlarda İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk," *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. Ankara: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), II, 51-71.

Aktepe, M. Münir. (19912). "Babadağı". *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c.4, İstanbul: TDV Yay. s.371-372.

Alptekin, Ali Berat. (2017). "Sarı Saltuk'un Saltıknâme'sindeki Atasözleri ve Deyimler Üzerine Bir Değerlendirme*", Kültür Evreni* 9/34, 19-25.

Azar, Birol. (2007). " Sözlü Kültür, Tarihî Gerçek Ve Saltuknâme Örneği", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (TÜBAR), 21, 17-27.

Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu (2018). haz. Fuat Bozkurt. İstanbul: Salon Yayınları.

Çağlayan, Bünyamin. (2014). "Alexandre Degrand Tarafından Kruja'da (Arnavutluk) Derlenen Sarı Saltuk Efsanesi," *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 6-10 Kasım 2013,* Köstence-Romanya.

Çakmak, Yalçın. (2020). "Fatih Sultan Mehmet Dönemi Din Algısını Saltuk-nâme Üzerinden Okumak," *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12/28, 490-505.

Dalkılıç, Mehmet. (2004). *İslam Mezheplerinde Ruh*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Demir, Necati. (2014). "Tarihi, Kültürel ve Destani Bir Kaynak Olarak Saltıkname", *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 6-10 Kasım 2013*. Köstence-Romanya**.**

Ebu'l Hayr-ı Rûmî, Saltıknâme (Saltık Gazi destanı). (2007). haz. Necati Demir- M. Dursun Erdem. Ankara: Destan Yayınlar.

Erdal, Zekai. (2019). "Şeddadilerden Bahseden Kitabeler". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*14: 128-155.

Fahri, Maden. (2020). "Babaeski'de Sarı Saltık (Saltuk) Baba Türbe ve Tekkesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 95, 25-69.

Fığlalı, Ethem Ruhi. (2004). *Çağımızda Îtiâdî İslam Mezhepleri*. İzmir: İlahiyat Yayınları.

Gündoğdu, Cengiz. (2020). *Hacı Bektâş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fazıl Toplum Paradigması.* İstanbul: Sufi Kitap.

Hacı Bektaş Veli. (1958). *Menâkab-ı Hacı Bektaş-i Veli*, haz. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkilap Kitabevi.

Hoca, Fadıl. (2014). "Makedonya'da Sarı Saltuk'la İlgili Efsaneler ve İnançlar", *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 6-10 Kasım 2013,* Köstence-Romanya.

el-Îcî, *Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut trs.

İlker, Ayşe. (2014). "Saltukname'de Diyalektolojik Ögeler*," Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 6-10 Kasım 2013,* Köstence-Romanya*.*

İnalcık, Halil. (1991). "Dobrudja". *The Encyclopaedia of Islam* (New Ed.), c. 2, Leiden: E.J. Brill, s. 610-613.

İşcan, Mehmet Zeki. (2006). "Ehl-i Sünneti'in Oluşumunda Öncü Şahsiyetler". *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kalaycı, Mehmet. (2013). *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Kiel, Machiel. (2009). "Sarı Saltuk". *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi,* c. 36, İstanbul: TDV Yay., 36,/147-150.

Kuşca, Sibel. (2015). "Alevi-Bektâşî İnancının Mistik Temellerini Oluşturan Figür ve İnanışların Deyiş ve Nefesler Vasıtasıyla Tespiti," *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 10, 229-251.

Kutlu, Sönmez. (2006). *Alevîlik-Bektâşilik Yazıları.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Leiser, G. "Sarı Saltuk Dede" *The Encyclopaedia of Islam* (New Ed.), c. 9, Leiden: E.J. Brill, s. 61-62.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2003). *Kitâbü't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. İstanbul: İSAM Yayınları.

--. (2014). *İslam İnanç Esasları (Fıkh-I Ekber Şerhi)*, çev. A.Bülent Baloğlu-Murat Memiş. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Mengi, Mine. (1996). "Saltuknâme'de Anadolu Birlik ve Beraberliğinin Kuruluşuna İlişkin Bilgiler", *Erdem*, 8/24, 973 – 984

Nesefi, Ebü'l-Mu'în (2011). *Tebsıratü'l-edille fî usuli'd-din*, thk. Muhammed Enver Hamid İsa. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.

Ocak, Ahmet Yaşar. (2009). "Tarihsel Terminoloji (Bektâşîlik, Kızılbaşlık", Alevilik)", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektâşî Kültürü*, (2009), (14-24), (16-19).

--. (2011). *Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

--. (2012). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Okiç, Tayyip. (2015). *Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva Bir Fetva Etrafındaki Münakaşalar.* Haz. Şefik Kantar. İstanbul: UKİD Yayınları.

Öge, Sinan. (2019). "Ehli Sünnet ve Ehli Bidat Adlandırmaları". *İslam Düşünce Kılavuzu*. ed. Ahmet Koç. İstanbul: Tidef Yayınları, 333-349.

Öztürk, Eyüp. (2013).*Velilik İle Delilik Arasında: İbnu's-Serrac'ın Gözünden Muvelleh Dervişler.* İstanbul: Kitap Yayınevi,

Rahimova, Aybeniz. (2019). "Oğuzların Dini Kahramanlık Destanı Saltukname," Türk Dünyası Araştırmaları, 123/243, 241-250.

Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. (1978). *Kelam'a Giriş: el-Muhassal.* Çev. Hüseyin Atay. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Sarıkaya, Mehmet Saffet-M. Necmettin Bardakçı, Nejdet Gürkan. (2014). "715/1315'de Yazılan Tuffâhu'l-Ervah'a Göre Sarı Saltuk," *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 6-10 Kasım 2013,* Köstence-Romanya.

Şahin, Hanifi. (2013). "Alvarlı Efe'nin Düşüncesinde Ehl-i Beyt Tasavvuru". *Uluslararası Hâce Muhammed Lütfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, Erzurum.

--. (2016). "Seyyid Alizâde'nin Hızırnâme'si Bağlamında Alevi Düşüncesinde Hızır İnancı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 80, 31-50.

--. (2017). "Şii Kaynaklarda Ebu Hanife Algısı", Kastamonu Üniversitesi *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu* (Hanefîlik- Mâturîdîlik), Kastamonu.

Şahin, Haşim.(2011). "Arnavut Bektâşîliğinde Sarı Saltık Kültürü", I. *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Hitit Üniversitesi, Sempozyumu,* Ankara.

Şeyh Müfîd. (1412). *el-İfsâh fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Aleyhi's-Selam*, Kum.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısrî. (1995). *el-Akidetü't-Tahaviyye.* Beyrut: Daru İbn Hazm.

Taşdelen, H. Musa. (2015). Bul*garistan, Romanya ve Kırım'daki Müslüman Topluluklarda Sarı Saltık Algısı: "Referans Kişilik Olarak Bir Kolonizatör Türk Dervişi"*. İstanbul: UKİD Yayınları.

--. (2015). *Sarı Saltık Algısı*. İstanbul: Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği Yayınevi.

Teber, Ömer Faruk. (2008). *Bektâşi Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar.* Ankara: Aktif Yayınevi.

Tiryaki, Recep. (2013). Sorularla Alevilik-Bektâşîlik.İstanbul: Şah-ı Merdan Yayınları.

Üzüm, İlyas. (2002)."Kızılbaş". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.25, İstanbul: TDV Yay., s. 546-557.

--. (2018). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. İstanbul: İSAM Yayınları.